

Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz

Metamorphosis in Old Turkic Uighur Texts

Murat Elmalı*

Özet:

Eski Uygur Türkçesi, Türk dilinin ve edebiyatının çeşitli ürünlerinin hemen hemen ilk örneklerinin verildiği dönemdir. Bu dönemde Maniheizm ve Budizm inanışlarından dolayı pek çok eserin Türkçeye çevrildiği bilinmektedir. Kimi zaman özgün eserlerin de verildiği bu dönem yoğun çeviri faaliyetlerinin yapıldığı dönemdir. Budizm inanışının anlatım tekniği daha çok hikâye etmeye dayandığı için bu eserlerde pek çok masal, hikâye ve destan örnekleri ile karşılaşılır. Jataka ve avadana adı ile bilinen bu edebi eserlerde pek çok metamorfoz (şekil değiştirme) örneklerine de rastlanmaktadır. Çalışmada jataka ve avadanalarda yer alan metamorfoz örnekleri, metamorfozun nedenleri, kimler tarafından gerçekleştirildiği, metamorfoz süreci ve metamorfozun sonuçları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, Metamorfoz, Şekil değiştirme, Reenkarnasyon.

Abstract:

Old Uighur Turkish is a period in which the first works of Turkish language and literature were given. It is known that many studies were translated into Turkish during this era because Budism and Maniheizm were adopted as a new religion. Although some original works were written, this era was a period of translation. These studies contain many examples of tales, stories and epics owing to the fact that Budism expressed its teaching by such narration. Numerous examples of metamorphosis are found in these works which are known as *Jakata* and *Avadana*. In this study, the examples of metamorphosis, the reasons for metamorphosis, who executed the metamorphosis, the metamorphosis process and the results of metamorphosis in *Jakata* and *Avadana* will be studied.

Key words: Old Uighur Language, Metamorphosis, Transformation, Incarnation, Reincarnation.

* Yard. Doç. Dr. Murat Elmalı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul.
muratelmali1@gmail.com

Doğada yaşayan canlılardan bazıları yaşamlarının farklı dönemlerinde, buldukları ortamın şartlarına uyum göstermelerini sağlayacak bir takım fiziksel değişimler geçirirler. Kelebek, sinek, arı, kurbağa gibi canlılar bu değişim sürecini yaşayan canlılardan bazılarıdır. Bu süreç, bu canlıların hayatta kalmaları için bir zorunluluktur. Bu tür canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için yaşadığı bu değişim süreci insanoğlunun da ilgisini çekmiştir. İnsanoğlu görmüş olduğu bu sürecin etkisinde kalmış, bu farklılaşma sürecini ortaya koyduğu sözlü ve edebi ürünlerde okuyucunun ya da dinleyicinin ilgisini çekebilmek için bir motif olarak kullanmıştır.

Şekil değiştirme, biçim değiştirme, değişim, dönüşüm, başkalaşım, başkalaşma, metamorfoz ile ifade edilen bu değişim süreci halk hikâyelerinde ve destanlarında ise *don değiştirme* kavramı ile karşılanmıştır. Edebi ürünlerde sıklıkla karşılaştığımız bu motif, esasen Biyoloji biliminin ana konusudur. Biyolojide daha çok **Başkalaşım** olarak bilinen bu terim şu şekilde tanımlanmaktadır: “*Yun. meta: sonra; morphe: biçim, şekil, Alm. metamorphse, Fr. métamorphose, İng. metamorphosis, Osm. istihale 1. Özellikle böceklerde ve amşbyumlarda, bir hayvanın embriyo evresinden ergin olana kadar geçirdiği şekil ve yapı değişikliği. 2. Stamenin petale değişmesi gibi bir yapının başka bir yapıya şekil değiştirmesi. Metamorfoz.*” (Karol-Uludere-Ayvalı, 1998: 78).

Bunun yanında TDK Türkçe sözlükte *şekil değiştirme/metamorfoz* kavramını karşılamak için *başkalaşmak* kelimesinin madde başı olarak alındığını görürüz: “*1. Başka bir varlığa, niteliğe dönüşmek, değişmek, farklılık kazanmak. 2. Biçim değiştirmek, istihale etmek.*” (TS: 217)

Folklor araştırmalarında sıkça rastlanılan bu motif, bu alanın araştırmacıları tarafından “*İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde haline gelmesi; dönüşüm (biçim değiştirme).*” (Boratav, 1973: 76) şeklinde tanımlanmaktadır. “*Ermış bir kişinin turna, güvercin, doğan, geyik, yılan, balık veya ejderha gibi hayvanların şekline girerek kerametini göstermesi için kullanılan söz.*” (D. Kaya, 2007: 252) tanımı ise *don değiştirme* kavramı için yapılmıştır.

Metamorfoz farklı isimlerle ve farklı biçimlerle hemen hemen her dönemde, her uygarlıkta ve her edebi türde karşılaştığımız bir motiftir. Batılı masallarda prensin kurbağaya,

balkabağının faytona, kertenkelenin uşağa, sıradan insanların kurt adamlara dönüşmesine sıkça rastlanmaktadır. Türk masallarında; don değiştirme, geyik, kuş ya da herhangi bir hayvanın şekline, donuna girme oldukça sık rastladığımız motiflerdir.

Efsane ve masallara bu kadar çok konu olan bu motif elbette araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Tarihin her döneminde ve dünyanın pek çok yerinde meydana gelen efsaneler, masallar ve menkıbelerde yer alan metamorfoz örnekleri çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiş, bu motifin insanın şuur altından ve yine onun yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların ifadesi olduğu ileri sürülmüştür (Ocak, 1983: 154). İnsanoğlunun hayal gücünün mahsulü olan bu motif anlatıcıların ve yazarların oldukça işine yaramış, onların sıkça başvurduğu süsleyici bir unsur haline gelmiştir.

Türk halk hikâyelerinin her türünde sıkça işlenen bu motif farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman kahramanın iradesine bağlı bir meziyet olarak gerçekleşen kimi zaman da kahramanın iradesi dışında gerçekleşen metamorfoz motifi evliya menkıbelerine de konu olmuştur. Kahramanın iradesine bağlı bir şekilde gerçekleşen metamorfoz daha çok “don değiştirme” ya da “suret değiştirme” olarak isimlendirilmektedir. Evliya menkıbelerinde İslâmî bir renge bürünmüş olan bu motif, Türk kültürü uzmanlarınca İslam öncesi Türk inanç sisteminin bir uzantısı olarak yorumlanmaktadır (Aslan, 2004: 38).

Türk inanç sisteminin ilk halkalarının oluştuğu dönemlerden birisi de Eski Uygur dönemidir. Bu dönem, Türk dilinin ve edebiyatının çeşitli ürünlerinin hemen hemen ilk örneklerinin verildiği dönemdir. Bu dönemde Maniheizm ve Budizm inanışlarından dolayı pek çok eserin Türkçeye çevrildiği bilinmektedir. Kimi zaman özgün eserlerin de verildiği bu dönemde yoğun çeviri faaliyetlerine girişilmiştir. Budizm inanışının anlatım tekniği daha çok hikâye etmeye dayandığı için bu eserlerde pek çok masal, hikâye ve destan örnekleri ile karşılaşılacaktır. Jataka ve avadana adı ile bilinen bu edebi ürünlerde çok farklı şekil değiştirme örneklerine rastlamak mümkündür.

Budizm inanışı zaten bir dünya değiştirme, yaşam değiştirme temeline dayalı inanç sistemidir. Reenkarnasyon ya da tenasüh olarak bilinen bu başka yaşama geçiş her canlının yaşadığı bir süreçtir. Bu inanç sisteminin gündelik hayata yansımaları farklı şekillerde olmuş,

çeşitli hikâyelerde bu inanç sisteminin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için metamorfoz motifine sıkça başvurulmuştur.

Metamorfoz daha önce de bahsedildiği gibi şekil ve yapı değişikliğidir, bir biçim değiştirme sürecidir. Şekil, yapı, biçim değiştirmek doğrudan doğruya insan bedeni ile ilgili bir hususiyettir. Zaten hikâye ve masallarda görülen metamorfoz motifi de merkezine insan bedenini alır. İnsan bedeni bu tür eserlerde ya başka bir insan bedenine, ya bir hayvan bedenine ya da cansız bir varlığa dönüşmektedir. Dolayısıyla, metamorfoz motifinin kullanıldığı hikâye ve masallarda amaç ne olursa olsun değişen insan bedenidir. Bu değişim fiziksel bir özellik taşımakta ve çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte değişime uğrayan beden genellikle kutsal bir varlığın, kusursuz bir insanın bedenidir. Bu nedenle Eski Uygurların Budizm anlayışında beden denildiği zaman ne anlaşıldığının öncelikle ortaya konulması gerekmektedir.

Eski Uygurların Budizm inancı ile ilgili önemli bilgiler edindiğimiz Altun Yaruk isimli eserin ikinci kitabının üçüncü bölümünde *gerçeklikten gelenlerin* üç bedeni ile ilgili şu bilgilere yer verilir:

[altun önlüg y(a)ruk yaltrıklıg kopda kötrülmiş nom iligi atl(i)g nom
bitigde kirtüdin kelmişleriniñ¹ üç et'özin adırtlamak atl(i)g üçünç
bölük ikinti tegzinç ...] (AY: 23; BT XXI: 107₆₋₁₁)

Burada Buda'ların bedenleri, bu bedenlere ulaşmak için yapılması gerekenler, bu yolda karşılaşılan hileler anlatılmakta ve üç farklı bedenin isimleri verilmektedir:

... ögil sakıngıl .. m(e)n inçip saña burhanlar et'özin ol et'özke
teggülük işin küdökin alın altağın aç a yada kiñürü nomlayu bireyin ..
tözünler oğlıya .. y(i)me kamağ kirtüdin k(e)lmiş köni t[üz]
tuyughlarınñ üç tör[lü]g [et'öz]leri titir .. kayular ol üç [tip] tiser ..
inçe k(a)ltu eñi[lki] b(e)lgürtme et'özleri .. ikinti tüş et'özleri .. üçünç
nomlug et'özleri erür.. (AY: 23; BT 21: 107₅₂₋₆₃)

¹ Gerçeklikten gelenler = *Skr. tathāgata*. “Bu durumda, şu tarzda; aynı yolda gelip giden; Buda'ya verilen bir ad.” (K. Kaya, 2006: 138).

b(e)lgürtme et'öz “görünen, vücut bulmuş beden”², *tüş et'öz* “karşılık, netice alınan beden”³, *nomlug et'öz* “öğretili beden”⁴ (Ayazlı, 2011: 638) olarak isimlendirilen bu üç beden her birinin farklı nitelikleri vardır. Bunlar Budist literatürde *trikāya*⁵ olarak bilinmektedir.

Bu bedenlerden ilki *b(e)lgürtme et'öz*'dür. *b(e)lgürtme et'öz* Buda'nın canlılara yol göstermek amacıyla farklı farklı insan bedenleri ile tecessüm etmesidir. Gerçeklikten gelmişler, Buda kutsallığına ulaşmak için ilk olarak çeşitli öğretilerle donanırlar. Böylelikle öğretinin faziletine erişip kendilerini olgunlaştırır ve öğretiye hâkim olurlar. Bu şekilde sağlam bir iradeye sahip olduktan sonra insanları tanımak için onlarla yaşar, onların arzularınca onların yolundan giderler. Canlıları çok iyi tanıyan gerçeklikten gelmişler hiç vakit kaybetmeden içinde bulunulan zamanın şartlarına, dünyaya ve canlı ayrıcalığına uygun bir şekilde çeşit çeşit güzellikte bedenlerle vücut bulurlar. Bu bedenlerle canlılara pek çok fayda sağlamayı, onları doğru yola yönlendirmeyi amaç edinmişlerdir. İşte bu beden *b(e)lgürtme et'öz*'dür. Bu beden üç farklı şekli vardır: *ulug b(e)lgürtme et'öz*, *kiçig b(e)lgürtme et'öz*, *iyin b(e)lgürtme et'öz*. *ulug b(e)lgürtme et'öz* Buda'nın Budizmin Mahayana mezhebini vaaz etmek için büründüğü insan bedenidir. *kiçig b(e)lgürtme et'öz*; Buda'nın Budizmin Theravada mezhebine mensup olanlara, kut bulamamış dindar olmayan Budistlere, Budist muhitte bulunup budizme inanmayanlara yol göstermek için *Şakımunı Buda* ya da *Maitreya Buda* olarak tecessüm etmesidir. *iyin b(e)lgürtme et'öz*; Buda'nın dört doğum⁶ beş varlık⁷ altı yol⁸ içinde çeşit çeşit, farklı farklı vücut bulup başkalarına iyilik

² <Skr. *nirmānakāya* “Buda'nın dönüşebilen olağanüstü bedenidir. Buda'nın, cenneti dışında istediği zaman ve istediği formda ortaya çıkmasıdır” (SH: 78a).

³ <Skr. *sambhogakāya* “Buda'nın bir boddhisattva olarak ulaştığı ve ödüllendirildiği mutluluk bedeni. Kutsal Buda vücudunun ilahlaştırılmış bir obje olarak sembolize edilmesidir.” (SH: 77b-78a).

⁴ <Skr. *dharmakāya* “Buda'nın dinsel öğretilerin tümünü ve gerçekliği yansıtan vücududur. Maddesel beden tersine Buda'nın düşünce ve ruhunu yansıtan manevi bedendir.” (SH: 77b)

⁵ <Skr. *trikāya* “Buda'nın üç bedeni ya da doğası. Bu üç beden, *nirmānakāya*, *sambhogakāya*, *dharmakāya* şeklinde isimlendirilir.” (SH: 77b). BT 21 bu isimle yayımlanmış olup, bu konuyu Eski Uygur Türkçesi metinlerine dayanarak etraflıca işlemiştir.

⁶ <ET. *tört togum*=<Skr. *Catur-yoni*: 1. <Skr. *jarāyuja*: Ana rahminden insan ve memeli hayvan olarak doğma, 2. <Skr. *Aṇḍaja*: Yumurtadan kuş veya karınca olarak doğma, 3. <Skr. *Samsvedaja*: Suda balık olarak doğma (bu aslı çamur olarak düşünülmüştür), <Skr. 4. *Aupapādika*: değişme ile doğma. Kelebek veya bodhisattva gibi (Ş. Tekin, 1976: 309; SH: 178b).

etmek, onları doğru yola sevk etmek için hangi suret gerekli ise o suret ile vücut bulup vaaz ettiği bedendir (BT 21: 111-114).

İkinci beden ise *tüş et'öz*'dür. Mutluluğa ulaşmış beden, Buda'nın kutsal vücududur. Budalığa giden yolda Buda'nın uygulamalarının karşılığını, sonucunu aldığı bedendir (Ayazlı, 2011: 638). Bu beden de iki türdür: *öz tegingülük tüş et'öz* "Buda'nın kendisinin hissettiği ödüllendirilmiş beden", *adınlar tegingülük tüş et'öz* "başkaları tarafından bilinen hissedilen ödüllendirilmiş beden" (BT 21: 114-116).

Üçüncü beden ise *nomlug et'öz*'dür. Dharma veya gerçekliğin vücudu olan *dharmakāya* mutlak, ruhani bir bedendir (BT 21: 121; Ayazlı, 2011: 638).

Eski Uygurca eserlerde bu bedenlerden herhangi birisine bürünmüş kutsal bir varlığa her an rastlanabilir:

namo budaya [: na]m[o] da[r]maya: namo sañgaya:]
amtu monta lovudı⁹ atl(i)g t[(a)vgaç hanka]
vuu tayşı¹⁰ atl(i)g b(e)lgürtme et'özlüg kişi körk-
-lüg maytrı bodıs(a)t(a)vnuñ¹¹ y[a]ñurtı taqşurmuş
[nomlayu y(a)rıkamış] kımkokı nomnuñ¹² başlagın
Şimdi burada, Lovudı isimli Çin İmparatoruna yeniden tertip edilerek
sunulmuş olan kımkokı (jiñañjiñ) öğretinin başlangıcı Maytrı
Buda'nın insan bedeninde vücut bulmuş Fuu Tayşı isimli kişi
tarafından düzenlenmiştir (BT 28: 54_{B10-B14})

⁷ <ET. *biş ajun tnl(i)glar*: Budizm'de canlıların içinde bulunduğu varlık şekilleri beş varlık şekli olarak tasavvur edilmiştir: 1- *teñri*: < *Skr. deva* "Tanrı, ilah", 2- *yalañuk*: < *Skr. manuşya* "insan", 3- *yulka*: < *Skr. tiryagyoni* "hayvan", 4- *prit*: < *Skr. preta* "ruh", 5- *tamu*: < *Soğd. tmu*; < *Skr. naraka* "cehennem" (Ş. Tekin 1993: 30).

⁸ < Çin 六道 *liu tao* "altı varoluş şekli." (UW: 109a). Beş varlık şekline < *Skr. asura*'nın eklenmesiyle varlık şekilleri altıya çıkmıştır. (Ş. Tekin, 1993: 30). < *Skr. asura* ile birlikte varlık şekilleri altı yol olarak adlandırılmaktadır. < *Skr. āsura* "ruhsal, kutsal; kötü ruhlara ait" (K. Kaya, 2006: 59).

⁹ <Çin. 梁武帝 *Liang Wu-di*: Liang hanedanının Çin İmparatoru Wu (BT I: 17).

¹⁰ <Çin. 傅大士 *Fu dashi* Özel isim (BT I: 17).

¹¹ İnsan bedeni ile tecessüm eden Maitreya bodisattva.

¹² **kımkokı nom**: *kımkokı* <Çin. 金剛經 *jin'gangjing*= *Skr. vajracchedikā. Prajñāpāramitā Sutra*'dan alıntı yapılarak Xuanzang atarından tercüme edilen "Elmas Sutra" (BT I: 18; SH: 337a). *nom* < *Soğ. nwm* < *Gr. nomos* "din, dini kaide, vecibe; din kitabı ve bunun bir bölümü; hayatın safhaları; <*Skr. dharma, śastra, sutra*" (Ş. Tekin 1976: 435a). *kımkokı nom* "Elmas Sutra".

Yukarıdaki bilgilerde Eski Uygurların Budist inancında beden kavramının oldukça farklı yönleri olduğu görülmektedir. Burada beden kavramının kutsallığı öne çıkarılmakta, Buda'nın farklı bedenlere sahip olabileceği vurgulanmaktadır. Buda, farklı tecessümlerle sürekli canlıların arasında yer almaktadır. Fizikî bir görünümün yanında *nomlug et'öz* kavramı ile Buda'nın ruhaniyeti ile de hemen her yerde bulunduğu vurgulanmaktadır.

Budizm inancında canlılar, bir bedenden başka bir bedene, bir yaşamdan başka bir yaşama, sürekli bir şekilde yeniden doğum zinciri içerisinde dirler. Bu yaşamadan yaşama geçiş canlının Nirvanaya¹³ ulaşması ile son bulur. Metamorfoz konusunun dışında olan bu başka yaşama geçiş Budizm inancının temel taşlarından biridir. Bazı Eski Uygurca eserlerde başka yaşama geçiş metamorfoz kavramı ile neredeyse iç içe geçmiş bir şekilde görülebilmektedir. Reenkarnasyon ya da tenasüh olarak bilinen yeniden doğum bir taraftan bakıldığında şekil değiştirmedir. Bunun yanında bir de *Maitreya* gibi kutsal varlıkların suret değiştirme şekilleri ile karşılaşılmaktadır. Bu değişim, İslami literatürde hulûl, halk hikâyelerinde ise suret/don değiştirme ile ifade edilir. Suret değiştirme motifi de Eski Uygurca eserlerde sıkça rastlanan motiflerden birisidir. Bütün bunlardan hareketle; hem yeniden doğum (reenkarnasyon) kavramının hem hulûl (suret/don değiştirme) kavramının, hem de şekil değiştirme¹⁴ kavramının metamorfoz ile ilgili örneklere geçmeden önce açık bir şekilde ortaya konulması gerekir.

Bu kavramlardan ilki yeniden doğum ya da başka yaşama geçiş şeklinde adlandırabileceğimiz reenkarnasyon, tenasüh kavramıdır. “*Gidermek, bir şeyi silip yok etmek*” anlamındaki Arapça *nesh* kökünden türeyen *tenâsüh* “*bir şeyi olduğu gibi başka bir yere nakletmek veya kopyalamak, bir şeyi iptal ederek başka bir şeyi onun yerine koymak*” gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak “*insan şahsiyetinin bir bölümünü oluşturduğu kabul edilen ve gözle görülmeyen manevi unsurun ölümden sonra yine bu âlemde başka bir bedene geçmesi*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bilinç ve hatırayı taşıyan “ben”in bir bedenden diğerine geçtiği varsayımına dayanır. Bununla birlikte “ben”in gireceği yeni bedenlerin

¹³ *ET. nirvan* < *Skr. nirvaṇa* “Budizm’de kurtuluş durumu; her türlü bencil isteğin yok edilip, her türlü bağı kopartıldığı, saflaşma ve mutlak gerçeğin kavrandığı an” (Kaya 1999: 181).

¹⁴ Efsane ve masallarda sıradan insanlarda görülen değişimler suret/don değiştirmeden ayrı tutulmamış ve farklı bir şekilde isimlendirilmemiştir. Çalışmamızda her ikisinin birbirinden farklı süreçler olduğunu belirtmek için sıradan insanlarda görünen dönüşümleri *şekil değiştirme* olarak isimlendirdik.

şekilleri ve özelliklerinin “ben”in önceki bedenlerde iken yaptığı eylemlere göre belirleneceği varsayılır (DIA 40: 441-442).

Budizm inancında temel amaç, yaşamın ıstıraplarından kurtulup Nirvana’ya erişmektir. Nirvana ise bir çeşit “sönmek”tir. “Sönmek” tıpkı bir ateşin söndürülmesi gibi insanın acılarının kaynağı olan arzuların, tutkuların ve doyumсуuzluğun söndürülmesidir. Diğer taraftan sıradan insanlar için bu biçimde bir tanım yoktur. Sıradan insanlara göre hiç değişmeden yaşayan bir ruh vardır. Bu ruh, ya dünya üzerinde görmekte olduğumuz biçimlere girerek ya da göğe yükselerek yaşamaya devam etmektedir. Budacı yoganın kökeni Şamanizm’e kadar inmektedir. Bazı Şamanlar, insan ruhunun, ölümden sonra göğe yükseldiğine ve birçokları da ruhun bir kuş tarafından göğe taşındığına ve orada, cennet ağacı üzerinde uzun bir zaman yaşadktan sonra tekrar yeryüzüne yaşama geri döndüğüne inanmaktaydılar (Ruben, 2004: 139-140).

Buda’ya göre “Devam eden, sürekli olan bir ben veya ruh yoktur. Var olan tek şey eylemlerimizin son uçlarıdır. Kurtuluş ise nedensellik yasaının oluşturduğu döngüyü kırmakla, aşmakla olur. Göze varmış ve sürekli devam ediyormuş gibi görünen her türlü nesne, her türlü olay yalnız birbirini takip eden ve bir önceki kendisinden sonra gelecek olanın yapısını oluşturmasına neden olan zincirden başka bir şey değildir. Bu açıdan bakınca ölüm yaşamın bitmesi demektir. Ancak yaşam biterken bilincin en son anı diyebileceğimiz bir an vardır. Bilincin bu son anı diğer bedende yaşama başlama anıdır. Bir yaşamın bitmesiyle diğer yaşama başlama arasında bir neden sonuç ilişkisi vardır. Buysa bir bedenden diğer bedene akan sürekli bir ruhun olmadığını göstermektedir.” Buda’nın ruhun varlığını yadsıması ve yeniden doğum olayını açıklaması bu biçimdedir (Ruben, 2004: 133). Bununla birlikte yeniden doğum inancı yerel inançlarla ve diğer geleneksel Hint dinleriyle karışmıştır. Bu durum Eski Uygurlarda da kendini göstermiş Buda’nın reenkarnasyon anlayışından farklı bir yeniden doğum anlayışı ortaya çıkmıştır. Budizmi halka anlatmak için kullanılan hikâyelerde bu anlayış kendini fazlasıyla hissettirmiştir. AY’de geçen *Kuotau Bey* hikâyesi Uygurlardaki reenkarnasyon anlayışını çok iyi yansıtmaktadır. Hikayedeki *Kuotau Bey* şehrin beyi olduktan sonra katı bir cellada¹⁵ dönüşür. Günün birinde bir şölen için sığır, koyun, domuz, kaz, ördek, tavuk ve daha pek çok canlıyı öldürtüp bunlarla yemek ziyafeti verir.

¹⁵ Budizmde canlı öldürmek en büyük günahlardan biridir. Sadece insan öldürmek değil herhangi bir canlıyı öldürmek de kişiyi katil yapar (Smith, 2006: 137; 161).

Ziyafetten hemen sonra hastalanan *Kuotau Bey*, bu hastalıktan dolayı acı çekerek ölür. Ev ahalisi cenaze töreni için hazırlık yaparken bir anda karşılarında *Kuotau Bey*'i bulurlar. Evdekilerin her biri korkularından oraya buraya kaçırlar. *Kuotau Bey* onları çağırarak başından geçenleri anlatır. *Kuotau Bey* hastalandıktan sonra yanına dört tane şeytan gelmiştir. Bu şeytanların yanında *Gök Renkli* isiminde bir bey vardır. *Gök Renkli Bey* koynundan bir kâğıt çıkarıp *Kuotau Bey*'e okur. O kâğıtta *Kuotau Bey*'in düzenlediği ziyafette öldürülen sığır, koyun, domuz ve diğer canlıların şikâyetleri yazmaktadır. Şikâyetinde bulunan hayvanlar: “Biz hepimiz hayvan olmadan önce insan yaşamındaydık. İnsan yaşamındayken kötü amellerimizden dolayı hayvan bedeninde doğduk. Cezamızı çekeceğimiz zamanı dolduracak, cezamızı çektikten sonra tekrar ölüp insan olarak doğacaktık. Tam bu sırada buradaki zamanımız dolmadan *Inçiu*'daki *Kuotau* isimli bey bizi öldürdü ve biz yeniden hayvan bedeni ile doğduk. Biz hâlâ eziyet çekiyoruz. Bizim o zaman derdimizi anlatacak gücümüz yoktu. Bu derdimize İş Tanrısı bir çare bulsun...”:

ötrü ol uğurta .. inçiu¹⁶ atl(i)g balıkda çañ baglıg kuotau atl(i)g bir beg¹⁷ balık begi erti :: ol beg balık begi bolup erte ked ölütüci boltu .. kin bir tuşda kız aş¹⁸ tıtagınta ud koyn toñuz kaz ödirek takıguda ulatı üküş telim özlüglerig ölürip ulug aş içgü kultı .. aş kılı tükemişde kin on kün ertmezken ötrü ol beg beliñteg ağır igledi :: inçip igleyü birle ök sav söz kodup tutar erken ölüp bartı :: ölüp bütün et'özi tumılıp t(e)k yalıñuz yüreki taşınıtı bir tançu eti tumulmadı .. anı körüp evinteki kişiler ulug yığıt sıgıt kılı[p ölügü] semeklegeli [iltmezken] üç kün ertip ba[rtı törtünç] kün tañda erte [...] turur erken ol beg tirilip kelip örü olurup aş içgü koltı anı körüp kamağ kası kadaşı başlap kim ol törüde yığılmış neçe kişiler erti erser .. olar barça korkup beliñlep irak tezdiler kaçdılar :: olarnıñ tezmişin körüp ol kuotau atl(i)g beg ötrü olarnı okıyıt inçe tip tidi eleñler edgülerim :: m(e)n tirilmişke sizler negülük ança ked k[okrar] sizler .. korkmañlar m(e)n amtı sizlerke tirilmiş tıtagımın sözleyin :: burkanlarnıñ nomınıñ ulug törlüğün y(i)me eşidiñler tip tiyü :: ötrü inçe tip sözledi :: m(e)n igledükte 'eñ başlayıt tört yekler yakın kelti .. biregüsi bedük berge tutmuş .. ikintisi [uruk tutmuş .. üçünç]i toluk [tutmuş .. törtünç]i bir kök ton[lug atlıg beg erti] .. kaçan bo [tört yekler mini bir] ev kapıgıña [iltdük]e :: ötrü ol kök tonlug beg atdın kodı tüşüp mini

¹⁶ <Çin. wên chou “yer adı” (G. 12646; AY: 395b).

¹⁷ **çañ baglıg kuotau atl(i)g bir beg:** çang < Çin. chang “Yaşlı, önde gelen, büyük olan” (G. 450³; AY: 360b). *kuotau* < Çin. chü tao (G. 2987, 10780; AY: 465b). “Chang ailesinin Kuotau isimli beyi” (Clauson, 1972: 314a)

¹⁸ **kız aş:** Kız yemeği (düğün yemeği) (S. Şen, 2010: 92).

okıdı .. m(e)n ol begniñ öziñe tegdükdde koyununtın bir kagda bitig
üntürüp maña okıdı .. okıasar m(e)n ol bitig içinte ol künki biziñ aşda
ölügüçi ud koyn toñuz başlap tnl(i)glarnıñ savı turur .. savın inçe tir
:: biz kamagun yılmarnıñ öñre yalañuk ajunlartaki ayıg kılınç[lar
kü]çinte bo ugurta yıldı ajun[in]ta togdumuz erti .. ötük birim
ötekgülük yıl ay öd kolu sakış tolsar tükeser .. monta et'öz kodup kişi
ajununta togar .. ertimiz inçip biziñ yıldı ajununtaki ozguluk
kutruguluk ödümüz künümüz takı tükemezken [inçu balıkdaki çañ]
bağlıg kuotau beg bizni] ölürtüdi :: anıñ [... biz] kamagun ikileyü yene
yıl[kı ajununta] togguluk ötekke emgek[ke teger biz] bo montag emgek
tolgakka tegmiş ödte bo muñumuznu emgekimizni açā yada okatu
sözlegeli uguluk küçümüz küsünümüz yok erti :: kata takı utruñguluk
turuşguluk küçümüz bolgay .. bo muñumuznu amtı kılınç t(e)ñrisi
oñarsun tip ötüntiler (AY: 3-4)

Burada, ölüm-yaşam döngüsü içinde, bir önceki hayata bağlılık söz konusudur. Yani “Bilincin bu son anı diğer bedende yaşama başlama anıdır. Bir yaşamın bitmesiyle diğer yaşama başlama arasında bir neden sonuç ilişkisi vardır. Buysa bir bedenden diğer bedene akan sürekli bir ruhun olmadığını göstermektedir.” şeklinde Buda’ya atfedilen düşüncenin Eski Uygurlarda farklı bir şekilde algılandığı görülmektedir. Yine AY’de geçen *Künçiñ Beyin Hanımı*’nın başından geçenler de bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir:

[künçiñ¹⁹ at(i)g begniñ] kisisi oñultı öglenti [öglenti] birle ök ötrü
inçe tip [tidi] k(a)ltı m(e)n ögsüz bolup sizler[ni] bilmez boltukda
üzüksüz ud koyn toñuz takıgu kaz ödirek bo montag tnl(i)glar bir
künte üç kata kelip aşunmaklaşu tegip mini isururlar sokarlar ::
etimün yinimin yıra yırtā tartarlar yırarlar k(e)ntü k(e)ntü isig özlerin
kol[ur]lar erti .. ol emgekler ertiñü sıkılıp umugsızın magsızın
emgenür ertim .. bökünki künte ol tnl(i)glar kelgülük ödinte
kelmediler :: neçede kin ol yağıladaçı isig öz koldaçı ud koyn toñuz
takıgu kaz ödirekte ulatı tnl(i)glar barça tegşilip [... bolup maña]
yakın [kelip yele in]çe tip tidi[ler ... bizni yağı] yavlak törü [tıltagıntā
ölürüp] isig özümüzni [kolu turtuñ erser] y(i)me inçip y[ene] [amtı
seniñ atıñka bizni üçün[buyan] edgü kılınç kılınlar .. ol [buyan] edgü
kılınç küçinte yıldı ajununtaki emgekimizdin ozup kurtulup kişi
körküliüg boltumuz .. amtı takı sini örletgeli emgetgeli kelmez biz ..
seniñ y(i)me ötüg birimiñ ertüdi .. biz y(i)me emgekdin ozdumuz
kutrutumuz tip monça [sözle]p yitlinip bartular :: ::

¹⁹ < Çin. ? Özel İsim

... Künçñ isimli beyin karısı kendisine geldi. Kendisine gelmesiyle birlikte şöyle dedi: “Şuursuz olup sizleri bilmez olduğumda sürekli sığır, koyun, domuz, tavuk, ördek, kaz gibi bu tür canlılar bir günde üç kere gelip bana yaklaşarak beni ısırırlar, sokarlardı. Etimi, derimi yarıp, yırtarak çekerler yaralarlar, kendi canlarını isterlerdi. O eziyetlerden dolayı çok fazla sıkılıp umutsuz bir şekilde acı çekerdim. Bugün o canlılar her zaman geldikleri vakitte gelmediler. Neden sonra kavgacı, can alıcı sığır, koyun, domuz, tavuk, ördek, kaz ve başka canlılar tamamen değişmiş (insan görünümünde) bana yaklaştılar ve şöyle dediler ‘...bizi kötü alışkanlıklarından dolayı öldürüp canımızı arzu ettin. Ama senin adına bizim için iyilikte bulundular. Bu iyilikten dolayı hayvan yaşamındaki çekeceğimiz eziyetlerden kurtulup insan bedenine girdik. Şimdiden sonra sana eziyet vermeye gelmeyiz artık. Senin de cezan bitti. Biz de eziyetten kurtulduk” diyerek kaybolup gittiler. (AY: 8-9)

Eski Uygur Türkçesinde bu konu ile ilgili oldukça çok malzeme bulunmaktadır. Öyle ki bir sonraki yaşamda hangi bedende doğmak istediğinizi dileyebilir, bunu tayin bile edebilirsiniz.²⁰ Her ne kadar Buda'nın reenkarnasyon anlayışından farklı da olsa halkın anlayacağı tarzda pek çok hikâyede yeniden doğum döngüsü bu şekilde işlenmiştir. Bu örneklerden ve reenkarnasyonla ilgili verilen bilgilerden reenkarnasyonun metamorfozdan tamamen farklı bir olgu olduğunu anlıyoruz. Reenkarnasyonda ruhun geçtiği bedenden kurtuluş ancak ve ancak ölümlle olmaktadır. Metamorfozda böyle bir durum söz konusu değildir. Metamorfoz kapsamında meydana gelen dönüşüm geçici olup o cismin asıl mahiyeti değişmemektedir. Dönüşülen beden süreklilik arz etmez. Diğer taraftan burada bir ölüm-doğum döngüsü söz konusu değildir.

Metamorfoz ile ilgili olarak ele alınması gereken diğer bir konu ise hulûl ya da suret değiştirme olarak bilinen kavram ile şekil değiştirme arasındaki ilişkidir. Bu iki kavram arasında farkı ortaya koymak oldukça zordur. Bu konu ile ilgili araştırma yapanların pek çoğu bu iki kavram arasında net bir ayrıma gitmemişlerdir. Genel olarak her iki kavram aynı anda zikredilmiş, her iki kavramla da sadece dönüşüm vurgulanmıştır. Sıradan ve olağanüstü varlıklardaki değişim ele alınırken olağanüstü varlıklarda görülen değişime *don değiştirme* denilmiştir (Aslan, 2004: 38). Fakat sıradan insanlarda görülen değişim için herhangi bir

²⁰ *Şaddantajātaka* isimli hikâyede eşinden intikam almak için kraliçe olarak doğmayı arzulayan ve bu arzusu gerçekleşen bir dişi filin yeniden doğumu buna iyi bir örnektir. bkz. Elmalı, 2009: 40-47; Ruben, 2004: 30-33.

isimlendirmeye gidilmemiştir. Böyle bir ayrıma gidilmeli mi yoksa her iki süreç de aynı başlık altında mı incelenmeli? Bu sorun alanın uzmanlarınca ele alınması gereken bir konudur. Bizim açımızdan bakıldığında her ikisinde de süreç aynıdır. Her ikisinde de değişiklik geçicidir. Dönüşüm meydana gelse de dönüşümün olduğu varlıkta öz yine aynı kalmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında şekil değiştirme kavramı ile suret değiştirme kavramı birbirine oldukça yakın durmaktadır.

“İlâhî zâtın veya bu zâtın sıfatlarının yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkması” şeklinde tanımlanan hulûl/suret değiştirme kavramı İslâm düşünce tarihinde itikadî tartışmalara da konu olmuştur. Hulûl ya da incarnation kavramı geleneksel dinlerden tek tanrılı dinlere kadar pek çok bir inanç sisteminde ortaya çıkmış, bu kavram insanüstü kutsal bir kudretin belirli bir amaç için çoğunlukla insan, bazen de hayvan görünümünde tamamen veya kısmen yeryüzünde görünmesi (bedenlenme) olarak ifade edilmiştir. Bu tanımıyla hulûl, basit bir şekil değiştirmenin ötesinde ilâhî iradenin bilinçli olarak kendini göstermek üzere herhangi bir varlığın bedenini seçmesiyle ilgilidir. İlk şekli, her nesnenin bir ruhi varlık veya ruh tarafından yönetildiğini kabul eden dinlerde ortaya çıkmış olmakla birlikte hulûl inancı gerçek önemine özellikle Hinduizm ve Hıristiyanlıkta kavuşmuştur. Eski Mısır'dan Grekler'e kadar pek çok dinde görülmektedir. Bu kavram Eski Türkler'de genellikle "don değiştirmek" tabiriyle ifade edilmiştir (DİA 18: 340-341).

Eski Türklerde şamanların ya da önemli şahsiyetlerin sık sık hayvan bedenine girdiği ve hayatlarının bir bölümünü bu şekilde geçirdiği bilinmektedir. Budizm'in Mahayana inacına göre Buda, yeryüzünde *Siddhārtha Gautama*'da bedenlenmiştir. Hinduizmde hulûl kavramı bir doktrin olarak ciddi manada önem kazanmıştır. Hinduizmde hulûl için kullanılan Sanskritçe terim “aşağı inmek, görünmek” anlamlarına gelen *avatara*'dır. Çeşitli ilâhlar insanlığı kurtarmak için ilâhlık unsurunun bir kısmını veya tamamını bir bedene büründürerek yeryüzüne inmektedirler. Avataraların üstlendiği temel ve ortak rol yeryüzünün varlığını sürdürmesine katkıda bulunmaktır (DİA 18: 341).

Çalışmamızın başında üzerinde durduğumuz Eski Uygurca belgelerde geçen *b(e)lgürtme et'öz* kavramı işte tam bu konu ilgilidir. Aşağıdaki alıntıda görüldüğü gibi Buda

ve diğ er uhrevi varlıklar, canlılara fayda sağlamak için türlü türlü şekillere girerek yere, zamana, zamanın şartlarına, yaşanılan dünyaya ve canlıların türüne uygun bir şekilde insanları iyiye ve doğruya yönlendirir:

(k(a)ltı kirtüdin kelmişler) orunlarka yaraşı [ö]dke koluka yaraşı kalık erigke [yaraşı ..] nom nomlaguka yaraşı[ı .. tnl(i)g] adırıtña yaraşı öñi [öñ]i adruk adruk tuo türlüg körkle [meñizlig e]t'öz b(e)lgürtü²¹ .. tnl(i)g[larka ul]ug asıg tusu kalurlar .. bo titir eñilki b(e)lgürtme et'öz ... (BT 21: 112₁₀₀₋₁₀₇)

Buradaki süreç tıpkı hulûl kavramındaki gibidir. Eski Türkçede *b(e)lgürtme et'öz* olarak bilinen ve *tuo türlüg körkle meñizlig et'öz b(e)lgürt-* şeklinde kullanılan yapı hulûl ya da don değ iş tirm e ile ifade edilen kavramla neredeyse aynıdır.

Çok eskiden beri insanoğ lunun zihninde yeryüzünde bulunan her cismin, her maddenin bir kuvvetin taşıyıcısı oldu ğ u düşüncesi hâkim olmuştur. Bu cisimler farklı görünseler de, çeş itler arasında esasta yine de bir takım benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, aralarında bazı şek il değ iş ikliklerine yol açarlar. Bundan dolayı bir cisim birden fazla görünüşle ortaya çıkabilir; bir insan, hayvan veya bitki yahut bir eş ya biçimine girebilir. Fakat bu değ iş ik şek iller geç ici olup o cismin asıl mahiyetini değ iş tirm ezler. Değ iş ime uğ rayan varlık hangi şek le girerse girsin ruhu ve kimliğı değ iş mez. Değ iş im sadece şek len olur. Bu değ iş im genellikle üstün bir güç tarafından, ya yapılan bir iyiliğ e karş ılık mükâfat veya kötülüğ e ceza olarak gerçekleştirilir (Ocak, 1983: 154). Efsane ve masalarda sık sık rastladığımız bu değ iş imler *ş ekil değ iş tirm e* olarak bilinen değ iş imlerdir. Burada bilinmesi gereken en önemli özellik bu tür şek il değ iş tirm e süreçlerinde değ iş imin bir baş ka el tarafından gerçekleştirilmesidir. Varlığ ın kendi kendisini değ iş tirm esi söz konusu değ ildir. Diğ er yandan efsane ve masalarda görülen şek il değ iş iklikleri birbirinden farklıdır. Efsanelerdeki şek il değ iş ikliğı genellikle kalıcı olup eski şek le dönüş söz konusu olmazken, masalardaki şek il değ iş ikliklerinde ise şek il değ iş tirm eyi gerektiren haller ortadan kalkınca eski duruma dönüş görülür. Bu türden şek il değ iş iklikleri, genellikle sihirli yardımcı

²¹ **tuo türlüg körkle [meñizlig e]t'öz b(e)lgürt-**: Kelime kelime “Çeş it çeş it güzel vücut, beden sergilemek”. < *belgürt-* < *belgü-r-t-* “aş ıkar etmek, sergilemek, aç ığ a çıkarmak” . Genellikle *et'öz belgürt-* şeklinde kullanılır. Bir Budist terimi olan *belgürtme et'öz* terimini karş ılar. Yine *körk* kelimesi ile sıklıkla kullandığı görülür (OTWF: 766). *belgürt-* fiilinin buradaki yapı içerisindeki kullanımı esasında değ iş imi ifade etmektedir. Var olan bedenden farklı bir bedene geç iş i, farklı bir surete dönüşümü anlatmaktadır. Buradan hareketle *belgürt-* kelimesine “dönüş-, bürün-” anlamlarını da yükleyebiliriz. Bunlardan hareketle cümleyi “*çeş it çeş it güzel bedene bürünmek; çeş it çeş it güzel bedene dönüşmek*” şeklinde aktarabiliriz.

unsurlarla gerçekleştirilir. Bütün canlı ve cansız varlıklar şekil değişikliğine uğrayabilirler (Önay, 2003: 29-30).

Görüldüğü gibi *şekil değiştirme* ve *suret değiştirme* arasındaki en önemli fark ilkinde değişikliğin sıradan varlıklarda görülmesine karşın ikincisinde ilahi varlıkların söz konusu olmasıdır. Suret değiştirmede değişiklik ilahi varlığın elindedir fakat şekil değiştirmede değişime uğrayan kişi için her zaman bu söylenemez. Suret değiştirmede dünyayı ve insanlığı kurtarmak için değişiklik gerçekleştirilir. Şekil değiştirmede ise böyle yüce bir amaç yoktur. Zaten değişime uğrayan kişinin elinde çoğu zaman değişimi tercih etme imkânı da yoktur. Şekil değiştirme çoğu zaman ödül ve ceza olarak gerçekleştirilir. Dolayısıyla her iki kavram birbirinden farklıdır. Bununla birlikte konuya başka açıdan bakıldığında her iki durumda da bir farklılaşma söz konusudur. Varlığın kendi halinden başka bir hale geçmesi söz konusudur. Öz aynı kalmaktadır. Her ne kadar uhrevi varlıklarda sabit bir fiziki beden söz konusu olmasa da değişim yine fiziksel özellikleri ilgilendirmektedir. Yine her ikisinde de ister bilinçli ister bilinçsiz bir şekilde olsun esas kimliğin saklanması söz konusudur. Yani bir tebdil-i beden söz konusudur. Her iki durumda da şu veya bu şekilde değişim olduğundan hareketle iki olguyu da çalışmamıza dâhil etmemiz gerekmektedir. Her iki olgu birbirinden farklıdır, fakat her ikisi de metamorfozu, dönüşümü ilgilendirmektedir.

Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ismi en çok zikredilen kişiler Buda ve Maitreya'dır. İlki dinin kurucusu diğeri Budizmin her dönemde beklediği mehdisidir. Her ikisi de:

atkağhg vısaylg meñiler
al altağ uzanmaklarıg üntürüp
aña YR[...]
asıg tusu kultuñuz

kösençig meñiler [...]
köni tözin unıtmuşlarka
körk tegşürüp²² *öñi*
K [...] olarka

olar barça kamıgun

²² **körk tegşür-:** < *körk* “gözle görünen; şekil, biçim, form; güzellik” (Clauson, 1972: 741a). <*tegşür-* “değişmek, değiştirmek, başkalaştırmak, dönüşmek, dönüştürmek”. *tegşür-* anlam olarak <*teg-iş-* tabanından türeyen *teğsil-* fiiline yakındır. *körkin tegşür-*, *meñzin tegşür-* şeklinde kullanılır (OTWF: 22). Kelime kelime “biçim değiştirmek, şekil değiştirmek”, buradan hareketle bu birleşik fiile “dönüşmek, başkalaşmak” anlamlarını da verebiliriz.

ol k rk n zni k rmiŒde
utun sansar emgekintin
ozgalı k n l turgurtu (TT III: 204)

 rneğinde olduğu gibi iyi ve gerçek cevheri unutanlara doğru yolu g stermek için suret deęiŒtirmek yolunu defalarca tercih ederler. Onların bu Œeklini, bedenini g ren faniler *samsara* eziyetinden kurtulmak için d Œ nmeye baŒlarlar.

Tanrı Maitreya'nın pek çok kez suret deęiŒtirdięi ve bu deęiŒimin nedenleri, Maitreya ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verilen *Das Zusammentreffen mit Maitreya* (Shimin-Klimkeit, 1988) isimli eserde pek çok defa g sterilmiŒtir. Maitreya kimi zaman bir beyi kurtarmak için atık kaŒlı, somurtkan y zly bir parsa d n Œ rken kimi zaman zor durumda kaldığı zaman annesini çağıran bir kıza yardım etmek için o kızın annesinin suretine girebilmektedir. Tanrı Maitreya ip eğiren gururlu mağrur kadınların g n llerindeki bu mağrurluğu uzaklaŒtırmak için bir prensese d n Œebilmektedir. O, bir  p n n kıskançlığını gidermek için kutsal bedenini bir  p ye d n Œt rebilir. Maitreya, yine bir beye yardım için yaŒlı bir rahibe de d n Œebilir. Bazen de ay suretini takınabilir. Bir kralı kurtarmak için arp sanatçısı g r n m  takınıp, krala arp alabilir. Bu ve buna benzer pek çok g r n me b r n p suret deęiŒtirebilen, Œekilden Œekle girebilen Maitreya b t n bunları insanlara faydalı olmak, onları dinin yoluna sokabilmek için yapmaktadır:

*uluŒtaki n(a)ndasını (?)*²³ *begig korkutıp kutgargalır  c n kadar kaŒlag tomlug y zlyę bars et' z niņe kedilip kendi et' zin bars b(e)lg rt p*²⁴ *kutgaru y(a)rlykadı yalıņ yorır ters nomlug dintarlarag kutgarkalır  c n uvut ıyat igunu y(a)rlykap tonsuz uba yalıņ (?) olarnı birle katulu yorıp kutgaru y(a)rlykadı .. y(i)me bir uğurta adakı ağarlag iliğ udı kızı yogrut satgalı balıkka barır erti yarım yolta ogul ağrığı kirti .. aıņ yarı kurıp k zi telmirip anasın atayu ığlayur*

²³ <Skr. *nandas na* (?):  zel isim. nandaĒ “sevinç, mutluluk;  zel ad; *Kŗshņa*'nın  vey babası.” (K. Kaya, 2006: 162). *s na* “bir sahibi, efendisi olan; bir baŒkasına tabi olan” (MW: 1246b).

²⁴ **kadar kaŒlag tomlug y zlyę bars et' z niņe kedilip kendi et' zin bars b(e)lg rt-** Kelime kelime “atık kaŒlı, somurtkan y zly bir parsa bedenine girip kendi bedenini parsa (bedeni Œeklinde) açığa çıkarmak”. < *kedil-* < *ked-il-* “yeni bir bedene girmek; giydirilmek”; Manichaica I'deki *buzagu kim arslanka kedilip* “aslana d n Œen buzağı”  rneğinde fiilin “d n Œme, beden deęiŒtirme” anlamları  ne çıkmaktadır (Clauson, 1972: 703b). Burada d n Œ m  ifade eden iki farklı yapının birlikte kullanıldığını g rmekteyiz. C mlenin *kadar kaŒlag tomlug y zlyę bars et' z niņe kedilip* b l m nde *kedil-* fiili baŒlı baŒına “d n Œ m ”  ifade ederken “kendini parsa d n Œt rmek” anlamında kullanılan *kendi et' zin bars b(e)lg rt-* b l m  de d n Œ m  ifade etmektedir. Bu bilgilerden hareketle c mleyi “atık kaŒlı, somurtkan y zly bir parsa bedenine girip kendini parsa d n Œt rmek” Œeklinde aktarmak gerekir.

sıgtayur erti .. tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burkan anıñ emgekin körü serü umatın **anasınıñ et'özün b(e)lgürtüp**²⁵ yılıg yumşak savın avıtu iduk elgin enikte işin işlep kençk(i)yesin yup esen tükel balıkka tegürü ilitdi yana y(i)me yinçge yip eñırdeçi küvençeg köñü(l)üg işilerniñ küvenç köñlin turgurgalı tarkargalı **kunçular et'özün b(e)lgürtüp** iduk elgin ikig tutup yip eñire y(a)rılıkadı .. y(i)me küvez katkı köñül(l)üg sasıcı erniñ küvençin sıgalı buzgalı üçün **iduk et'özün sasıcı et'özün b(e)lgürtüp**²⁶ sasılıkta kirip olma yapa olurtı gantar ilteki puşkarasarı ilig beg[niñ] küvenç köñül(l)üg tag señrin yimirkelir üçün **ulug karı toyn et'özün b(e)lgürtüp** iki y(e)girmi bere yırte utru yadag baru y(a)rılıkap kutgaru y(a)rılıkadı takı y(i)me inisi nandı²⁷ tiğinig kutgarkalır üçün anantr(a)ş yazuklug tınlag osuglug avış tamuka barı y(a)rılıkadı .. kıturmanı²⁸ atlag braman urısın kutgarkalır üçün **ay t(e)ñri körkin b(e)lgürtüp** nom nomlayu y(a)rılıkap kutgaru y(a)rılıkadı .. supriyi²⁹ gantarvılar³⁰ iligin kutgarkalır üçün **koñkauçı³¹ et'özün b(e)lgürtüp koñkau et'izip³²** kutgaru y(a)rılıkadı montada ulatı üküş türlüg ulug y(a)rılıkançuçı bilig küçünte sansız tümen tınlıglarka asag tusu kılı y(a)rılıkadı (Shimin-Klimkeit, 1988: 14-18₅₆₋₉₉).

Tanrı Maitreya insanların faydasına ne kadar çalışırsa çalışsın onun tam tersine çalışanlar da vardır. Yine aynı eserde metamorfozun kötü amaçlarla da gerçekleştirildiğini görürüz. Doğruluğu ve iyiliği anlatmaları, dinin icaplarını herkese ulaştırmaları için arkadaşlarının her birinin farklı bir yere gönderen bir bodisattvanın başına da böyle bir şey gelmiştir. Arkadaşlarını gönderdikten sonra kutsal bir kişinin köyüne gitmek üzere yola çıkmaya hazırlanan bodisattvanın bu planını gökteki yerinden işiten *Şimnu* isimli şeytan bodisattvayı yanıltmak, doğru yolundan alıkoymak için genç bir delikanlı suretine bürünür ve

²⁵ **anasınıñ et'özün b(e)lgürt-**: *et'öz belgürt-* şeklinde birleşik fiil olarak kullanılan bu yapının *anasınıñ et'özün b(e)lgürt-* cümlesinde *et'öz* kelimesinin iyelik eki olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kelime kelime “(kızın) annesinin bedenini açığa çıkarmak” şeklinde ortaya çıkan anlam “(kızın) annesinin bedenine dönüşmek” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılmalıdır.

²⁶ **iduk et'özün sasıcı et'özün b(e)lgürt-**: Kelime kelime “kutsal bedenini çöpçü bedeniyle ortaya çıkarmak”, metindeki anlamı “kutsal bedenini çöpçü bedeniyle değiştirmek” şeklindedir. Burada metamorfozu ifade eden farklı bir yapıyı görmekteyiz. Burada ilk *et'öz* kelimesine iyelik, ikinci *et'öz* kelimesine de vasita eki getirilerek dönüşüm anlamı ortaya çıkarılmıştır.

²⁷ <Skr. *nandañ* “sevinç, mutluluk; özel ad; *Kıřhña'nın* üvey babası.” (K. Kaya, 2006: 162). Özel isim.

²⁸ <Skr. *ketumani* (?) Özel İsim (Shimin-Klimkeit, 1988: 17).

²⁹ <Skr. *supriya*. “Bir Gandharva kralı; müzisyenlerin kralı” (Shimin-Klimkeit, 1988: 17).

³⁰ <Skr. *gandharva*. “İndra'nın güzel kokular saçan mızıkacıları ve tabiat üstü varlıklardan biridir.” (SH: 41a, 319b; Ş. Tekin, 1976: 291)

³¹ **koñkauçı**: < Çin. 箏篋 *k'ung hou* + Türk. +çI “mızıkacı” koñkau < Çin. 箏篋 *k'ung hou* “müzik aleti; arp” (U IV: 726; Ş. Tekin, 1976: 291)

³² **koñkau et'iz-**: “arp, mızıkça çalmak” (Ş. Tekin, 1976: 292).

bodisattvanın yoluna çıkar. Onun bir şeytan olduğunu anlayan bodisattva onu dinlemeden yoluna devam eder. Şeytan ise bodisattvayı ikna edemeyeceğini anlayınca ortadan kaybolur:

*üstün teñri yirinteki altın yal(a)ñuk et'özinteki bag bukagularag
biçimiş kesmiş erür m(e)n s[iz]ler y(i)me kut[rul]muş erür [siz]ler
[alku bag bukagu]dın amtu s[i]zler barıñla[r balık]dın balıkka
[uluşdın uluş]ka (.) [üküş] tınlıglar[ka edgüligin] meñiligin
[asağlıgın] tusulıgın ke[ze] [yoriñlar inçip y(i)me] ikin için
b[armañ]lar yaka yal(i)ñuzın [barıñ]lar .. m(e)n y(i)me bükün
ur[b]ılvını atlag [sınayarı-ı]lag bram[annıñ] sozakiña burka[n]lar
işin işlegeli barır m(e)n bu sav[ag] işidip **[üstün] teñri yirinteki
[yavlak sakınçl(i)g ş(i)mnu³³] bir yigit urı et'[özün b(e)lgürtip t(e)ñ]ri
burkan ödinte b(e)l[gülüğ bolup şlo]kan inçe tip tidi [arıtı] ozmadın
kurtulmadın oz[mış kurtulmuş]ça sakınur sen .. bek katag b[ag] çoğın
balmış erür s(e)n [ne]ñ s(e)n [toyın] minted[e] ozmuş [kutrulmuş
ermez s(e)n ..] ozkuñ kurtrulk[ıñ y(i)me yok .. bo savag] işidip tükel
bilge t[e]ñri t(e)ñrisi burkan]nıñ inçe sakınçı [bolu yavlak kalınçlıg]
ayag sakınçlıg şımnu [m(e)niñ edgülüg işimke] ada kılğalı yakın
[kelmiş erür] .. ançulayu] odgurak u[kup şlokin inçe tip y(a)rlkadı]
alku ilik [tutuk bag çoğlarıntın ozmuş] ok erür m(e)n üstün teñri
yirinteki altın yal(a)ñuk et'özinteki yapışguluk et[leri]g üzmiş erür
m(e)n neñ ozmadın kurtulmatın ozdum .. kurtultum tip [timez] m(e)n
bo [montag] sav sözlemişke s(e)n [ş(i)mnu] uvutlug [bol]gay s(e)n bo
yarlıg [işidip yavlak] sakınçlıg ş(i)mnu busuşlug kadgu[lug añ]sız
[uvut]lug bolup a[nta] ok yitlinip b[a]rtı .. (Shimin-Klimkeit,
1988: 60-62₆₄₂₋₆₈₀).***

Maitreya bir beden ile yeryüzünde karşımızda iken bürünmüş olduğu bu bedeni başka bir bedene dönüştürebilmektedir. Sıradan bir insan bedeninde iken çeşitli dini yeminler ettikten sonra bir rahibe dönüşmüştür. Bu dönüşüm dünyayı öyle bir etkilemiştir ki yeryüzü altı kere sallanmıştır:

*men .. siz taplamış edgü törü toku taplayu teginür men burkan kutıña
ulug umug tuta teginür men bo nom kutıña inanur men bursoñ kuvrag
erdni kutıña inanur men toyın bolup v(a)janpat kılı teginür men
bökünte inaru ölü ölginçe ç(a)hşapat tamga arıg küzetür men bo
monça sav sözlep süzük köñülün yinçürü töpün yüküntükte ötrü tözün
mayrı bodıs(a)v(a)tnıñ kerti körki yitlinip toyın duntar körki*

³³ < Sogd. şmnw “şeytan” = Skr. māra (Ölmez, 1991: 111).

*belgülig boltr*³⁴ .. ötrü bo üç miñ ulug miñ yirtinçü yir suv üzeki kimi
osuglug altı türlüğ tepredi kamsadı ulug küçlüğ teñriler kök kalhag
yüzinte tukmuş teg tolu turtular ... (Tekin, 1976: 65; Shimin-
Klimkeit, 1988: 284-286)

Tanrı Maitreya genel olarak kendisini gizlese de bazı kişiler onu tanımaktadır. O, dünyevi bedeniyle ve insan görünümüyle çoğu zaman insanların arasındadır. Fakat pek çok kişi onu fark etmez. Maitreya, *Vuu Tayşı* isim ile bilge bir insan görünümünde iken o dönemin Çin hükümdarı *Lovudı Han* tarafından öğretiye ait güzel sözleri söylemesi için saraya çağrılır. *Vuu Tayşı Han* yani *Maitreya* 49 beyitlik, öğretiye ait şiiri okur. Bu arada saray görevlisi hükümdara onun Maitreya'nın yeryüzündeki insan görünümü yani *körkdeş et'öz*'ü olduğunu söyler:

*bo savag eşidip ötrü ol lovudı atl(i)g t(a)vgaç han terkin tavrati vuu
tayşı*³⁵ *atl(i)g bilge erig okutturup orduka kigürti : anı körüp edgü
savlar üze köñülin karnın ögirtürüp sav keziginte nom nomlaguluk
savıg sözledi : nom nomlaguluk savıg sözlemişde kin nomlagu idiz
orun neçe teñlig k(e)rgek tip ayıttı : ötrü vuu tayşı inçip maña
nomlaguluk idiz orun idi k(e)rgeksiz : t(e)k bir aya opgu ıgaç k(e)rgek
tip tidi : kaçan vuu tayşı aya ıgaçın bultı : ötrü lovudı han üskinte utru
turup yir egziginte kımkokı nomug takşurup {P} : tokuz elig şlok
sözledi : ne sözleyü tükedip ök ünüp yorıp bartı : ötrü çıkoñ şınşı
açarı*³⁶ *ol tavgaç hanka ulug ilig bege bo kişig biltiñiz mü tip ayıttı :
tavgaç han nemen kim erti bilmetim tip tidi : çıkoñ şınşı açarı-{Y} ötrü
inçe tip tidi : bo erser biş ajun tnl(i)glarnıñ umuğı maytrı
bodis(a)v(a)tnıñ körkdeş et'özi*³⁷ *erür (BT I: 17-18)*

³⁴ **maytrı bodis(a)v(a)tnıñ kerti körki yitlinip toyn dıntar körki belgülig boltı:** Burada dönüşümü anlatmak için *yitlin-* ve *belgülig bol-* fiilleri beraber kullanılmaktadır. Cümle “Bodisattva Maitreya'nın dünyevi şekli (bedeni) kaybolup rahip şekli (bedeni) belirdi” şeklinde aktarılabilir. Dönüşümü ifade etmek için iki aşamalı bir anlatım tercih edilmiştir. İlk olarak hâlihazırdaki bedeninin kaybolması ikinci aşamada ise yeni bedeninin ortaya çıkması dönüşümü meydana getirmiştir.

³⁵ <Çin. 傅大士. *Fu dashi* Özel isim (BT I: 17).

³⁶ **çıkoñ şınşı açarı:** *çıkoñ* <Çin. Zhi gong 志公. Bu kişinin kim olduğu bilinmemektedir; *şınşı* <Çin. 信士 *xin shi* = *Skr. upāsaka* (BT I: 17). *açarı* <*Skr. ācāryah* “öğretmen” (K.Kaya, 2006: 53).

³⁷ **maytrı bodis(a)v(a)tnıñ körkdeş et'özi:** < *körk+deş*; insanları ya da onların eşlerini anlatmak için kullanılan bir kelime değildir. Bu kelime, çizilen insan resimlerini ya da aynada yansıyan şekilleri göstermek için kullanılır, “gölge ruh”, “bir insanın sureti” ya da “benzeri” anlamlarına gelmektedir. Buda'nın görünen biçimlerini anlatmak için kullanılır (OTWF: 119). Tamlamadaki *körkdeş et'öz* kelime grubunun “suret” anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Buradan hareketle tamlamayı “Maitreya bodisattva'nın sureti” ya da “Maitreya bodisattva'nın insan suretinde yansıması” şeklinde aktarabiliriz.

Maitreya'nın yanında Tanrı Buda da canlılara çeşitli faydalar sağlamak için suret değiştirerek canlılar arasına girmiştir. Onun suret değiştirerek canlılara sağladığı faydalar pek çok şiiire konu olmuştur. Tanrı Buda, başkalarının istifadesi için dağların hanı *Sumeru* dağı gibi muhteşem vücutlara bürünür. Onu çok fazla aramaya gerek yoktur çünkü o, sayısız diyarlarda bol bol görünmektedir. Her an karşımıza çıkabilir:

ayaguluḡ umuḡumuz birer tuşlarta
adınlarını asıḡı üçün kuo kelig³⁸ üze
ançulayu kalı sumur³⁹ taglar kanı teg
ayı uluḡ arduk körkle et'öz belgürtür⁴⁰
azu yime ol kañımız bağdaşını
amrılıp inç tepremedin oluruş ödte
arıtı neñ simeksizin alkudın sıñar
añsız üküş uluşlarta tolu közünür (ETŞ: 72-73)

Tanrı Buda, bilinmesi imkânsız olan, *indracaalām* ağına benzeyerek, hiçbir engele uğramadan şekil değiştirebilmektedir:

bilü uḡusuz intraçal toorka⁴¹ okşatı
birtemledi tudılışmaz kuo kelig kılur⁴² (ETŞ: 74-75)

³⁸ **kuo kelig:** Gabain, *kuo* kelimesinin TT X'da, *kuyı* veya *küü* şeklinde değil de, *kuu* şeklinde okunabileceğini söylemektedir. Bunun yanında Çin. 化 <hua < h" a, Sino-jap, *kuo*, *ke* "değiştirme, tebdil" şeklerinden geldiği belirtir; *k. kelig* ise "başkalaşarak gelme" olarak çevrilir. Röhrborn ise BT II'de *kUU keliK* ibaresinin bütün açıklamalara rağmen açık olmadığını öne sürmektedir (TT X: 57; BT II: 26₂₉₃; Ölmez, 1991: 24). Arat, ETŞ'de *kuo kelig* ile ilgili yaptığı açıklamada *kubul-* fiilinden bahsetmektedir. Moğ. *hubilgu törökü/hubilgan*'ın karşılığında kullanılan bir fiildir. Kökeninin Moğolca mı Türkçe mi olduğu tam olarak tespit edilemeyen bu fiil Tarihi ve Çağdaş pek çok Türk lehçesinde "bir şekilden başka bir şekle girmek" anlamında kullanılmaktadır. (ETŞ: 343). Osman Fikri Sertkaya'nın *Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)* isimli çalışmasında, bu fiilin "şekil değiştirmek" anlamında kullanıldığını görmekteyiz (Sertkaya, 1987: 273).

³⁹ < *Toh. A sumer* < *Skr. sumeru* "olağanüstü bir görüntüye sahip dağ; dünyanın merkezindeki dağ" (TT X: 58; SH: 236a-394b).

⁴⁰ **arduk körkle et'öz belgürt-:** <*arduk: adruk* kelimesinin göçüşmeli biçimi. "ayrı, farklı, seçkin" (Ölmez, 1991: 81b) < *körkle* "güzel" (Ölmez, 1991: 101b). "Seçkin (bir) bedene dönüşmek"

⁴¹ **intraçal toor:** <*Skr. indracalām* "İndra'nın ağı; hayal, sihir" (K. Kaya, 2006: 61); *tor* "ağ, tuzak" (TSD: 572a). *intraçal toor:* İkileme. "ağ, tuzak".

⁴² **kuo kelig kıl-:** "dönüşmek, şekil değiştirmek".

Buda, yüz milyonlarca farklı bedene bürünebilmektedir. Yüz milyonlarca farklı bedene girmesindeki tek amaç bütün her yerde bulunan canlılara kendisinden istifade edebilmeleri için bir fırsat sunmaktır:

*tuyunmışniñ ol alkışın alu birle ök
turum ara yüz koltı et'öz belgürtüp
tolpdın sıñar kuo keligliğ küçümin yadıp⁴³
T[...] tnlıg asıgın bütüreyin (ETŞ: 168-169)*

Eski Uygur Türkçesi ile yazılmış eserlerde metamorfoz örnekleri sadece Tanrı Buda ve Tanrı Maitreya ismi ile sınırlı değildir. Tanrı Buda'nın suret değiştirme özelliğine ulaşan İndra Tanrı da suret değiştirmektedir:

*... oluru tüketip ötrü t(e)ñri kanı kormuzta t(e)ñri ugrayu t(e)ñri t(e)ñrisi burkanıñ
riti kuo kelig⁴⁴ erdem küçin küüsünün bulu teginmiş ugurınta ötrü olurmuş orunıntın
örü turup ... (Ölmez, 1991: 23-24)*

Tanrı İndra, çoğu zaman bir brahman suretine bürünerek canlılar dünyasına iner:

*LWĠ kutlug tnl(i)g [olurmuş ergey anta ötrü] hormuzta t(e)ñri kodı
y[irte inip] **braman körkin belgürtip** .. h(a)rıçandrı t[igin] alaçu
tuşuşınta yoriyur erke .. a[niñ] arasınta beliñteg amrılmış er[igin
dyanka] olurmuş bodıs(a)v(a)t uguşlug h(a)rıç[andrı tigin]ig körti ..
(Elmalı, 2009: 79)*

Kutsal varlıkların suret değiştirerek diğer canlıların arasına girmelerindeki ana amaç canlıları doğruya, iyiye, güzele yönlendirmek; öğretiyi canlılara ulaştırmaktır. Bununla birlikte, tanrılar kimi zaman mümin kullarını sınamak, onları imtihan etmek için de suret değiştirmektedirler. *Sadâprarudita Bodisattva* isiminde mümin bir kimse hocası *Dharmodta Bodhisattva*'ya ve *Prajñâpâramitâ Sûtra*'ya hürmet ve hizmet etmek istemektedir. Hocasının yanına giderken de boş elle gitmek istemeyen bu mümin aynı zamanda çok fakirdir. Tek

⁴³ **kuo keligliğ küçümin yad-**: <kuo keligliğ küç "dönüşebilme, suret değiştirebilme yeteneği". "Suret değiştirme yeteneğini her yere yaymak" ile bu gücü her yere ulaştırmak, bütün canlılara ulaşmak ve onlara faydalı olmak kastedilmektedir.

⁴⁴ **riti kuo kelig**: <riti < Skr, *ṛddhi* "sihir, büyü, büyülü güç" (Ölmez, 1991: 24; SH: 211a). *riti* kelimesinin "sihir, büyülü güç" anlamı ile dönüşüm sürecinin olağanüstülüğü ve sıra dışılığı vurgulanmaktadır. <riti kuo kelig "sihirli değişim; sıra dışı bir şekilde değişim; dönüşüm".

sermayesi kendi bedenidir. Zaten bu beden de ona göre fanidir, yok olup gidecektir. Kendisini köle olarak satmak ister. Şehre iner, her yol kavşağında, kalabalık yerlerde alıcı arar ama hiçbir alıcı bulamaz. Çünkü kötü düşünceli *Mâra*, bütün insanların kulaklarını Bodhisattva'nın sözlerine sınımsız kapatmıştır. Bunları gören *Tanrı İndra*, Bodhisattva'nın gönlünü sınamak üzere kendisini çok genç bir brâhman sureti ile gösterip *Purusamedha*'ya kurban etmek için Bodhisattva'yı kendisinden satın alır. Bodhisattva bunu seve seve kabul eder. Genç brahman, keskin bir bıçakla Bodhisattva'nın etini keser, uyluğunu kırıp iliğini çıkarır. Tam kalbini çıkarırken bir tüccarın kızı duruma müdahale eder. Bodhisattva'yı ve genç bramanı dinler. Genç kız, Bodhisattva'nın amacından çok etkilenir ve bu amaca beraber ulaşmak için Bodhisattva'ya yardım eder. O zaman Tanrı İndra brâhman suretini değiştirip kendi sureti ile Bodhisattva'yı ve kızı tebrik eder:

:: amti men artuk irinç çıgay erür m(e)n ayaguluk bahşım darm-a-udkad⁴⁵ bodis(a)t(a)vka prity-a p(a)ramit⁴⁶ sudurka ağır ayag tapıg udug kılğuluk arıtı negü erser t(a)varım yok erür :: kop küsüşümin kanturğacı bahşımka kurug iligin barguta neñ ögrünçüm togmaz kolulayı körser m(e)n bo et'özümün .. korıladaçı artataçı neñ ür turmaz :: kul kolguka satıp bo et'özümün nom erdinike nomçı bahşımka tapıg kılsar m(e)n korılamaksız bek meñü et'özüg bulgay m(e)n tip monça sakınu tüketip sada-pıra urudita⁴⁷ bodisatav açmışlar aşıg azmışlar yirçig tilemiş teg terkin tavrata balıkka kirip kay beltir sayu üküş kişilig orunlarta katıg ünin mañrayu inçe tip sözledi :: köp kamag kişiler kavragı eşitiñler köñül iyin tapıgçı kul kimke kergek erser mini satgın alıñlar (Barutçu, 1987: 96-97₁₇₉₋₁₉₀) ayıg sakinçlig ş(i)mnu kanı bodisatav bek katıg köñülin bilip anıñ edgülig işiñe tıdıg kılğalı alku yal(a)ñuklar kulgakların tuyu tutup eşit(t)ürmedi anı üçün bir y(i)me alayın tigüçi ünmedi :: (Barutçu, 1987: 97₁₉₂₋₁₉₃) anı körüp hormuzta t(e)ñri⁴⁸ bodisatavnıñ köñülin sinagalı artuk türk yigit bir braman körkin belgürtip inçe tip ayıdı (Barutçu, 1987: 98₁₉₇₋₁₉₈) braman tip tidi kirtü köñüllüg er a maña adın negü erser kergeksiz kirtgünçüm togmış üçün

⁴⁵ <Skr. *dharmodgata*. Bir bodhisattva adı (Barutçu, 1987: 329).

⁴⁶ <Skr. *prajñā-pāramitā* “İdrak mükemmelliği” (Barutçu: 402).

⁴⁷ <Skr. *sadāprarudita*. Bir bodhisattva adı (Barutçu, 1987: 404).

⁴⁸ < Soğ. *xwrmzt* ‘Maniheizm’de ilk insan; Budizm’de *İndra* olarak bilinen tanrıya verilen isim” (Gabain 2003: 273a). *Skr. saṃsāra* + Türk. + *IXg* “*Samsāra*’ya ait”.

*puruşamıtlıg yağıř⁴⁹ kılğuluk kiřiniñ etin kanın yilikin yürekin tileyür m(e)n (Barutçu, 1987: 100₂₁₁₋₂₁₄) bodısatav bramanka inçe tip sözledi ay braman bahşıya amtıkı sözlemişçe kergek yañın anuk erür m(e)n tüzü tükel birgeli az köp negü erser birser köñülüñin iyin birgeli tip :: ança sözleyü tüketip y(i)ti biçek üze sol iliginiñ tamurın sançıp kanın akıtdı anta basa yotasın sıp yilikin eti birle bramanka birip ança ok yürekin tartıp üntürgeli ugradı :: ol ödün ol kalık töpüsinte bir bayagut kızı bar erti oza körmış erti bodısatavniñ satılır m(e)n tip kıgıru yorımışın ol ödte yana körti kanın akıtıp süñükin sıp yilikin eti birle birmişin olurur kalıkantın inip bodısatavka yakın kelip inçe tip ayıtdı :: edgü er a sen kayu tıltagın emgekig sakınmatın monı teg etiñin kanıñın yilikiñin esirkençsiz köñülin birür sen tip :: (Barutçu, 1987: 100-101₂₁₈₋₂₂₉) ol ödün ol bayagut kızı ançulayu kelmiřlerniñ monı teg edgülerin eşitmek üze alku marımları ögrünç üze tolup ayasın kavşurup çökütü olurup ayançañ köñülin bodısatavka inçe tip ötünti :: (Barutçu, 1987: 104₂₄₄₋₂₄₇) anın amtı tözünüm et'özüñni monı teg emgetmegil alku kergekligçe tapıg udug yiveglerin m(e)n tüzü tükel anutayın atamka anamka boşug bolup sizni birle barıp ağır ayag kılıp darmaudkadi bodısatavka pritya-p(a)ramit nom erdinig eşitelim tip :: ol ödün hormuzta t(e)ñri **braman körkin tegsürüp öz körki üze bodısatavniñ üskinte turup inçe tip ötünti :: edgü edgü ulug ıduk tınl(i)ga erte tañlançıg çatıklıg işig işletiñiz ...**" (Barutçu, 1987: 104-105₂₅₁₋₂₅₇).*

Eski Uygurca belgelerde yer alan kutsal varlıklardan birisi de *Kuanşi im pusar* (ses işiten ilah)'dır. O da tıpkı diğer kutsal varlıklar gibi yeryüzünde yaşayan çaresiz canlılara türlü türlü yollarla ve çeşit çeşit bedenlerle faydalı olmaya çalışır. Bu dünyadaki canlı varlıklar, kimin yüzünü görünce doğru yolu bulabileceklerse, kurtulabileceklerse *Kuanşi im pusar*, onlara o canlıların yüzü ile görünür. Bu dünyadaki canlı varlıklar, Budaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, budaların suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Pratyekabuddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, Pratyekabuddhaların suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. řrāvakaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, řrāvakaların suretine

⁴⁹ **puruşamıtlıg yağış kıl-**: <Skr. *puruşamedha* "insan kurban töreni" (K. Kaya, 2006: 186). <Skr. *puruşamedha* + Türk. + *lxg* "insan kurban törenine ait" (Barutçu, 1987: 403). *yağış* "kurban" (Gabain, 2003: 397b). *puruşamıtlıg yağış kıl-*"İnsan kurban etmek".

girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Brahmanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, brahmanların suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Bhikṣu, bhikṣunī, upāsaka, upāsikāların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, bhikṣu, bhikṣunī, upāsaka, upāsikālar suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Çeşitli meşhur, hakîm, asil, saygıdeğer erkek ve kadınların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, çeşitli meşhur, hakîm, asil, saygıdeğer erkek ve kadınlar suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Genç oğlan ve genç kızların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, genç oğlan ve genç kızlar suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Tanrıların, ejderlerin, cinlerin, yılan hükümdarlarının, gökteki mızıkacıların, kudretli devlerin, altın kanatlı efsanevi kuşların, büyük yılanların ve hem insan olan hem de insan olmayanların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, her birine, uygun birer surete bürünerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. Vajrapāñilerin yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, *Kuanşi im pusar* o canlı varlıklara, Vajrapāñiler suretine girerek görünür, dini öğretir ve onları kurtarır. *Kuanşi im pusar*, bütün canlı varlıklara, bu şekilde hayret verici, seçkin fedakârlık fazileti ile fayda sağlar, onları kurtarır. Çeşitli suretlere bürünüp bu sav adlı yeryüzünde yaşayan canlı varlıkları kurtarır, fayda sağlar (Tekin, 1993: 21-23):

.. takı yime alknçsız kögüzlüg bodıs(a)v(a)t teñri burkanka inçe tip
ötüg ötünti teñrim bo kuanşi im pusar⁵⁰ neçökin ne alın çevişin bo
çambud(ı)vı⁵¹ yir suvda yoryur tınlıglarka asıg tusu kulur nom
nomlayur alı çevişi neteg erki .. teñri burkan inçe tip yarlıkadı
alknçsız kögüzlüg bodıs(a)v(a)t siz inçe biliñ bo yirtinçü yir suvdaki
tınlıglar .. birök burkanlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşi
im pusar ol tınlıglarka .. burkanlar körkin körtgür⁵² nomlayur

⁵⁰ bkz. Ş. Tekin, 1993: 5-6.

⁵¹ < *Toh. A jambudvip* < *Skr. jambudvīpa* “Eski Hintliler tarafından dünya olarak tanımlanan, *Meru* dağının kuzeyinde bulunan ve adını *Meru* dağındaki *Jambu* ağaçlarından alan dört kıtadan birinin adı” (TT X: 56; SH: 298b-452b).

⁵² **burkanlar körkin körtgür-**: < *kör-t-gür-* “göstermek, aşıkarmak, açığa çıkarmak” (OTWF:750). *körtgür-* fiili bu anlamıyla *belgürt-* fiili ile aynı görevde kullanılmaktadır. “şekil değiştirmek, suret değiştirmek” anlamına gelen *et’öz belgürt-* yapısı ile bu örnekteki *körkin körtgür-* biçimi aynı anlamı ifade etmektedir. *körkin körtgür-* kelime kelime “şeklini, biçimini göstermek”, metin içindeki anlamı ise “şekline, suretine bürünüp görünmek; suretine girerek görünmek; suretine dönüşmek” şeklindedir. *burkanlar körkin körtgür-* “Buda’ların suretine girerek görünmek; Buda şeklinde görünmek” anlamında kullanılmaktadır.

kutgarur birök praty(i)kabudlar⁵³ körkin körü kurtulgu tınlıglar
 eraser kuanşı im pusar ol tınlıglarka **praty(i)kabudlar körkin
 körtgürüp** nomlayur kutgarur .. birök şravaklar⁵⁴ körkin körü
 kurtulgu tınlıglar eraser kuanşı im pusar ol tınlıglarka **şravaklar
 körkin körtgürü** nomlayur kutgarur .. (Tekin, 1993: 13₉₆₋₁₀₈)
 birök bram(a)nlar körkin körü kurtulgu tınlıglar eraser kuanşı im pusar
 ol tınlıglarka **bram(a)nlar körkin körtgürü** nomlayur kutgarur ..
 birök toyın ş(a)mnanç upası upasançlar körkin körü kurtulgu tınlıglar
 eraser kuanşı im pusar ol tınlıglarka **toyın ş(a)mnanç upası
 upasançlar körkin körtgürü** nomlayur kutgarur .. birök adın adın öge
 bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin körü kurtulgu tınlıglar eraser kuanşı
 im pusar ol tınlıglarka **adın adın öge bilge atlıg yüzlüg er evçi körkin
 körtgürü** nomlayur kutgarur .. birök kenç urı kenç kızlar körkin körü
 kurtulgu tınlıglar eraser kuanşı im pusar ol tınlıglarka **kenç urı kenç
 kızlar körkin körtgürü** nomlayur kutgarur .. birök teñriler yekler
 lular gantarlar gıtırıviler asurlar talım kara kuşlar mahuruklar kişili
 kişi ermezli körkin körü kurtulgu tınlıglar eraser kuanşı im pusar ol
 tınlıglarka **alkuka yaraşı et'öz körkin körtgürü** nomlayur kutgarur ..
 birök v(a)çırpanlar körkin körü kurtulgu tınlıglar eraser v(a)çırpanlar
 körkin v(a)çırpanlar⁵⁵ **körkin körtgürü** nomlayur kutgarur .. alknçsız
 kögüzlüg bodıs(a)v(a)t siz inçe biliñ ukuñ .. bo pusar monçulayu tañ
 adınçığ alp erdemın kamag tınlıglarka asıg tusu kılı kutgarur .. **adruk
 adruk et'öz körtgürüp** bo sav atlıg yir suvda⁵⁶ yoryur tınlıglarig
 kutgarur .. asıg tusu kılır (Tekin, 1993: 15-16₁₃₁₋₁₅₂)

Şimdiye kadar metamorfoz ile ilgili verdiğimiz örnekler daha çok Eski Uygurcada *b(e)lgürtme et'öz* diye bilinen ve kutsal varlıkların insan varlığına bürünmesi ile ilgili olan örneklerdir. Bu bedenın yanı sıra Budist inanışta iki tane daha beden tasavvuru bulunmaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi *b(e)lgürtme et'öz* ruhani varlıkların cisimleşmesidir. Değişim dediğimiz olgu Budist metinlerde her zaman *b(e)lgürtme et'öz'e* doğru olmamaktadır. Bilindiği gibi Buda adı, *Siddhārtha Gautama*'ya aydınlanmaya ulaştıktan sonra verilmiş bir isimdir. *Siddhārtha Gautama*, yeni ismi ile beraber yeni bir kutsal bedene de sahip olmuştur. Buda'nın bu bedeni ruhani bir bedendir. Bu beden, Uygur

⁵³ < *Skr. pratyekabuddha* “kendi kendisine ışık bulan, ama bunu açığa vurmıyan Buda” (AY: 647b; Edg.: 379a).

⁵⁴ < *Skr. śrāvaka* “Buda'nın müritlerine, dinleyicilerine verilen addır.” (Tekin, 1993: 27; SH: 279b).

⁵⁵ < *Skr. Vajrapāṇi* “şimşekten kamayı elinde tutan; İndra'nın lakabı.” (Tekin, 1993: 29).

⁵⁶ **sav atlıg yir suv:** Yeryüzü= *Skr. sahālokadhātu*. **sav** <Çin. so-po (<*sā-b'uā) <*Skr. sahā/saha*. “dünya” (Ş. Tekin, 1993: 29).

metinlerinde *tüş et'öz* olarak bilinmektedir. Eski Uygurca metinlerinde bu beden ile ilgili dönüşümlerin de olduğunu görürüz. Buda'nın ya da diğer kutsal varlıkların cisimlenmesinin tersine dünyevi bedeninin ruhani bedene dönüşmesi de bu belgelerde anlatılmaktadır. Değişim *b(e)lgürtme et'öz'e* yani tecessüme doğru değil kutsal ve ruhani bedene yani *tüş et'öz'e* doğrudur:

... üçünç alñatturgu sakanç [:] kün ortu ödün kün ortu yñak yüzlenip
*et'öz tegşürüp burkan et'özün b(e)lgürtip*⁵⁷ otlug samar⁵⁸ içinte kirip
*k(a)lp*⁵⁹ otu teg et'öz üze ört yalın b(e)lgürtmiş k(e)rgek ... (TT V:
330₈₇₋₉₁).

Daha çok efsane ve masalarda karşılaştığımız metamorfoz motifi sadece kutsal, uhrevi varlıklara özgü bir durum değildir. Uhrevi yönü olmayan varlıklar da türlü nedenlerden dolayı dönüşüm gerçekleştirebilirler. Bunu kimi zaman bir hayvan, kimi zaman bir şeytan, kimi zaman da bir insan gerçekleştirebilir. Etrafına ışık saçan mabedin yanındaki tapınağı rahatça gezebilmek için gölde yaşayan bir ejderha, bedenini insan bedenine dönüştürebilmektedir:

[...] monta [...y(a)r]uk* ünere [...] t(e)ñrilik ... [o]l köldeki *luu*
etöz[fin tegşürü]p kişi etözün [...] stupug tegzinür (Ölmez-
Röhrborn, 2001: 50₁₇₆₋₁₈₁)

Eski Uygurca metinlerde metamorfozun en bariz bir şekilde kullanıldığı hikâye hiç kuşkusuz Hükümdar *Caştana* hikâyesidir. Hükümdar *Caştana* yaşadığı şehre musallat olan şeytanları şehirden temizlemek için onlarla kavga eder. Karşılaştığı bütün şeytanları alt etmektedir. Hükümdar *Caştana*'nın alt etmeye çalıştığı şeytanlardan birisi de için *Duşta* isimli şeytandır. Şeytan *Duşta*, güzel, tatlı sözler söyleyerek pek çok canlıyı öldürmektedir. *Duşta*'nın diğer bir özelliği de türlü türlü, çeşit çeşit görmeye değer güzel yüzler takınıp ansızın pek çok canlıyı öldürmesidir. Hükümdar *Caştana* hikâyesinde, *Duşta* adlı şeytan *Caştana*'yı alt etmek için, Hükümdar *Caştana*'nın güzide ve sevgili kraliçesinin suretini takınmış ve kraliçenin tatlı sesiyle *Caştana*'yı kandırmaya çalışmıştır. Hikâyenin bu

⁵⁷ **et'öz tegşürüp burkan et'özün b(e)lgürt-**: Bu örnekte de dönüşüm iki aşamada gerçekleşmektedir. Birinci aşamada *et'öz tegşür-* "beden değiştirmek; suret değiştirmek" ikinci aşamada ise *burkan et'özün belgürt-* "Buda bedeniyle görünmek, ortaya çıkmak; Buda'ya dönüşmek" şeklinde dönüşüm gerçekleşmektedir.

⁵⁸ < Sogd. *s'm'r* <Skr. *samādhi* "istiğrak; düşüncenin yoğunlaşması/birleşimi, zihnin bir noktaya toplanması, yoğun düşünce." (Ş. Tekin, 1976: 453b; Ölmez, 1991: 110a).

⁵⁹ < Skr. *kalpa* "devir, dönem, çağ" (Ölmez, 1991: 96b)

bölümünün sonunda *Duşta* adlı şeytanın başarılı olamadığı ve kendi şeytan sureti ile *Caştana*'ya itaat ettiğini görürüz:

.. ol y(i)me rakşas edgü savlar sözlep **teñ teñ öñi öñi körgeli körtle körk meñiz belgürtüp**⁶⁰ biltizmedin üküş tnl(t)glarig ölürip ulug ilig anı utgalı yigedgeli {Y} katıglan timin ök küsüşüñ sakançıñ bütgey .. ötrü ilig beg t(e)rkin ök ol rakşasıg tilegeli bartı .. ol y(i)me dušta⁶¹ atl(t)g rakşas ilig begig irakdın körüp ök **öz körkın tegşürüp** ç(a)ştanı⁶² iligniñ yig üstünki **amrak katunınıñ körkın belgürtüp** ilig beg basasinta yorıyu oglagu ünin ünteyü ilig begke inçe tip tidi .. amrak begim .. mini o[run]ta yatguru kodup kança bargalı sakınur siz .. azu y(i)me adın sever amrakıñız bar erki anı üçün mini kodup barır siz .. t(e)rkin maña sözleñ amrak begime .. birök sözlemeser siz muna isig özüm üzülgeli turur .. bo savag eşidip ç(a)ş[tanı ilig beg] ırgakın [...] ötrü dušta atl(t)g rakşas ertiñü korkıp **öz rakşas körkın ök** ilig begneñ adakanta bagarın suna yatıp inçe tip tidi .. ulug ilig amtı m(e)n saña sanlıg erür m(e)n neteg y(a)rılıkasar anı bütürgeli anuk turur m(e)n (Elmalı, 2009: 130-131₃₆₀₉₋₃₆₄₀)

Hükümdar *Kalmaşapada* hikâyesinde metamorfozun çok ilginç bir türü ile karşılaşırız. Metamorfoz motifinin işlendiği pek çok hikâyede değişim daha çok tanrısal ya da sihirselsel güçlerle gerçekleşmektedir. Ya kutsal bir varlık ilahi kudreti ile bunu gerçekleştirir ya da olağanüstü güçlere sahip varlıklar kendilerini veya başkalarını farklı bir bedene dönüştürürler. Bunlar bir anda olup biter. Hükümdar *Kalmaşapada* hikâyesinde durum biraz farklıdır. Bu hikâyede değişimin somut bir nedeni vardır ve süreç bir anda olup bitmemektedir. Hükümdar *Kalmaşapada* canlı eti yedikten sonra vücudunda değişimler başlar ve bu yavaş yavaş olan bir değişimdir. Hikâyenin kahramanı *Kalmaşapada*, *Hükümdar Brahmadata*'nın dişi bir pars ile cinsel ilişkiye girmesi sonucu dünyaya gelmiş bir canlıdır. Çocuk, kaplandan doğduğu için sürekli et yemektedir. Birgün aşçısı sarayda et bulamayınca, hükümdardan çok korkar ve oğlunu öldürerek kendi oğlunun etini hükümdara yedirir. İnsan etini çok beğnen Hükümdar *Kalmaşapada*, aşçısından hep insan eti istemeye başlar. Onun bu alışkanlığını öğrenen ve

⁶⁰ **teñ teñ öñi öñi körgeli körtle körk meñiz belgürt-**: *teñ* < Çin. 等 *téng* “bir türlü, türlü” (Gabain 2003: 298b). *teñ teñ öñi öñi*: İkileme. “çeşit, çeşit; türlü türlü”. <*kör-geli* “görmeye değer”. *körtle* “güzel, gösterişli” (Elmalı, 2009: 367b). *körk meñiz*: İkileme. “güzellik, yakışıklılık, görünüş” (S. Şen, 2002: 172). Kelime kelime “Çeşitli görmeye değer görünüm ortaya çıkarmak”, metindeki anlamı “Görölmeye değer güzellikte pek çok şekle girip, surete bürünmek”.

⁶¹ < *Skr. duşta*: Bir şeytanın adıdır (U IV: 725).

⁶² < *Skr. caştana*: Eserde, bir kral adıdır (TT X: 57).

kendisini korumak isteyen halk isyan eder ve Hükümdar *Kalmaşapada*'yı ormana sürerler. *Kalmaşapada* ormanda da et yemeye devam eder. Bu arada *Kalmaşapada*'nın kuş etini yemeye başladıktan sonra omuzlarında kanatlar belirir ve tıpkı bir kuş gibi uçmaya başlar. Hikâyenin sonunda *Kalmaşapada*, Hükümdar *Sutasoma* tarafından canlı eti yemekten vazgeçirilir. *Kalmaşapada* çeşitli ilaçlarla tedavi edilip tüy ve kanatlarını döktükten sonra tekrar insana dönüşmüştür:

[bir ugrta] b[r(a)h]m[a]datı⁶³ ilig alp[i] alp[agut] [inan]çı tayançı
bi[rle a]dın bir arıgka semekke atl[anıp] [bart]ı anıñ arasinta bir tişi
bars amranmak(i)g erigin barıgın tuo türlüg yalganturup ilig begke
ötrü yorıyu k(e)lti anı körüp br(a)hmadatı ilig begniñ amranmak
köñüli yügerü bolup t(e)rkin ök atdın kodı tüşüp aqlak yirte ol t[işi]
bars birle amranmak törü tegint[i] ötrü ol br(a)hmadatı ilig tişi bars
birle yazınmuşda adın bir tunl(i)g tişi bars karnıta togum ajun tutdı ..
br(a)hmadatı ilig arıg s(e)meklerig kezip evr[i]lip öz uluşıña [bart]ı ..
kiçmedin ara ol tişi barsniñ [to]gurguluk ödi yagu[r]u k(e)lti [...]
bahşısı tutsısı[...]L'R 'Y'K tözün yumşak köñüllüg yek içgekler neñ teg
irig yavgan kılur [...] yalañuk etözi ermez mü añar .. kim [...]WK
kirtü sakınçın ünüp 'ezüg 'ezüg- [...] 'ezüglemek ugrntaki ayıg
kılınçig [...] 'ÇSYZ ol anı 'WY[...] [...] isig öz[er] [...]YK sav söz[...]
[...]SY inçe tip [...] y(a)rlıkasun t(e)ñri bahşı [...] 'ezügsüz [...] [...]P
TĞP[...] biligi [...]irig yavgan boltı .. birk[erü ...] anıñ ultagların
[anı kalmaşapadı]⁶⁴ tip at urtil[ar ...] enetkekeçe bo[lu]r [...] [e]sri
adaklıg tip [yörüg ünər] üküş yıl [...] (Elmalı, 2009: 49-
50₁₃₅₅₋₁₃₉₃)

himavant tag y[anuntaki] arıgta kirip bartı [...] toorın tuzakın u[rup
uçugma kuşlar]ıg tutup yuñı kanatı birle yigeli ugratı .. bo montag
**uçugma kuşlarıg yip ikidin eyegüsinte ulug bedük kanatı belgülig
boltı**⁶⁵ [...] kanatlıg küçin kurug [...] köñülçe uçup ölüm [...] üküş
tunlıglarig [...]Y.. ötrü öz [...] (DKPAMp: 52₂₀₂₋₂₁₂)

⁶³ < *Skr. brahmadatta* “Benares şehrinde ve *Kāśī* ülkesinde pek çok krala verilen isim; birçok *Pali* hikâyesinin başında kalıplaşmış bir şekilde yer alan ama anlatı içerisinde belirlemeyen *Benares* krallarının hanedan ismi; *Kāmpilla*'nın iki kralının ismi; önceki Budalardan ikisinin ismi; *Śākyumuni* 'nin kral olarak vücut bulduğu önceki yaşamlarındaki ismi; *Śākyumuni* 'nin bir önceki vücut bulduğu yaşamında ona kötü davranan kötü niyetli insan (U II; 22; Edg.: 403b).

⁶⁴ < *Skr. kalmāṣapāda* “bir yakşa (şeytan) adı; kötü bir yaratığa dönüşen prensin adı (TT X: 57; Edg.: 173b).

⁶⁵ **uçugma kuşlarıg yip ikidin eyegüsinte ulug bedük kanatı belgülig boltı:** *Kalmaşapada*'nın kuşları yemesiyle her iki omzunda büyük kanatlar ortaya çıkmıştır. Burada insan ile yemek olarak yediği varlık arasında bir bağ kurulmuştur. Metamorfoz, burada somutlaştırılmış ve sebep sonuç ilişkisi içerisinde anlatılmıştır. Her ne

tokuz ör[ki begler isig] öz bultular .. a[nta ötrü sutas]om⁶⁶ ilig
kalmaşapa[d]ı i[lig birle] öz uluşıña bartular .. ant[ag] osuglug **ot em
al altag yaratı[glıg] kalmaşapadı iligniñ etözinteki yügin kanatın
kiterip** ikileyü baran(a)s kentde il kan ornınta olgurtı⁶⁷ anta ötrü
tükel bilge [t(e)ñiri] t(e)ñirisi burkan çalukavan [atl(i)g a]rıgda
toyınlarig okıp [inçe] tip y(a)rılıkadı .. ne sakınur [si]zler toyınlara
kim ol ödteki sutasomı ilig beg erti .. ol amtı m(e)n erür m(e)n ..
k[a]yu ol ugurtakı [k]almaşapad[ı ilig beg er]t[i o]l amtı bo
añ[u]l[i]malıg⁶⁸ bilmiş k(e)rgek ..(Elmalı, 2009: 62-63<sub>1719-
1737</sub>)

Metamorfoz ya da diğer pek çok isimle anılan motif Türk halk hikâyelerinde, efsanelerde ve masallarda oldukça sık rastlanan bir motiftir. Hemen her dönemde ve her milletin anlatılarında karşılaşılan bu motifin varlığı yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk kültüründe çok eskilere kadar götürülebilmektedir. Elimizde bulunan Eski Uygur Türkçesine ait metinlerin pek çoğunun Budist kültüre ait olması metinlerde geçen bu motifin kullanımını da etkilemiştir. Metamorfoz, bu döneme ait metinlerde Budist öğretiyi daha renkli anlatmak adına daha çok kutsal kahramanların yer aldığı hikâyelerde kullanılmıştır. Bu dönemden günümüze gelen belgelerin çoğu oldukça yıpranmış belgelerdir. Bunların pek çoğunda metin bütünlüğünü sağlamak da oldukça zordur. Bu alanda çalışma yapanların karşılaştığı en önemli sıkıntı da belgelerin eksik olmasıdır. Bu probleminden dolayı metamorfoz motifinin bulunduğu hikâyelerde çoğu zaman şekil değiştirme süreci tam olarak tespit edilememektedir. Bütün bunlara rağmen, çalışmamızda Eski Uygur Türkçesine ait

kadar olağanüstü bir değişim de olsa daha önceki metamorfoz örneklerine göre daha somut ve daha kabul edilebilir bir değişim ortaya konulmuştur.

⁶⁶ < *Skr. sutasoma*: Eserde, bir hükümdarın adıdır. Sözlüklerdeki anlamı “soma içkisi sunan; *Bhîma-sena*’nın bir oğlunun adı; bir prens adı; bir Budist efsanesinin adı” (DKPAMp: 270; MW: 1219b).

⁶⁷ Bu bölümün çevirisi şu şekildedir: “(Hükümdar *Sutasoma*), bu şekilde ilaçla ve (uygun) bir metotla (tüy ve kanatla) bezenmiş Hükümdar *Kalmāşapāda*’nın vücudundaki tüyleri, kanatları yok edip (onu) tekrar *Bārāṇas* şehrindeki tahtına oturttu.” (Elmalı, 2009: 194). Bu cümlede geçen *al altag* ikilemesi genellikle “hile, yalan, hüner” anlamlarıyla kullanılmaktadır. İkilemenin metin içerisinde “(uygun) bir yöntemle, metodla” anlamında kullanılması daha uygundur. < *yaratıglıg* < *yarat-(i)g-lig*. Bu kelime genellikle *itiğlig* kelimesi ile birlikte kullanılmakta ve “süslü, donanımlı” (S. Şen, 2002: 131) anlamı öne çıkmaktadır.

Dönüşüm süreci burada tersine dönmektedir. Bu süreçte de sebep sonuç ilişkisi söz konusudur. İlaçla *Kalmaşapada*’nın vücudundaki tüy ve kanatlar temizlenmekte ve *Kalmaşapada* yeniden insana dönüşmektedir.

⁶⁸ < *Skr. aṅgulimāla* “Buda’yı öldürmeye çalışan ama Buda tarafından hidayete erdirilen bir haydutun adı” (UW: 165a).

belgelerden hem metamorfoz ile ilgili hem de beden kavramı ile ilgi pek çok bilgi tespit edilmiştir.

Bugün pek çok kavramla karşılanmakta olan metamorfozun Eski Uygur Türkçesi döneminde de tek bir isimle kullanılmadığını görmekteyiz. *körk tegşür-*, *körkin tegşür-*, *körkin körtgür-*, *et'öz körkin körtgür-*, *et'öz körtgür-* , *tuo türlüg körkle meñizlig et'öz b(e)lgürt-*, ... *et'özünüñe kedil-*, *kendi et'özün ... b(e)lgürt-*, *körki belgülig bol-*, *körkle et'öz belgürt-*, *kuo kelig kıl-*, *et'öz tegşürüp ... et'özün b(e)lgürt-*, *körk meñiz belgürt-*, ... *belgülig bol-*, *b(e)lgürtme etözlüg kişi körklüg*, *körkdeş et'öz*, *kuo kelig*, *riti kuo kelig* kavramları Eski Uygur Türkçesi çalışanlar için yabancı kavramlar değildir. Fakat bu dönemde metamorfoz için bu kadar çok farklı kullanımın olması Eski Uygurların dil kullanımını açısından ilgi çekicidir.

Sonuç

Çalışmamızda Eski Uygur Türkçesi metinlerde yer alan metamorfoz örnekleri incelenmiştir. *Jataka* ve *avadana* adı ile bilinen eserler taranmış ve bu eserlerde oldukça çok metamorfoz (şekil değiştirme) örneklerine rastlanmıştır. Tespit edilen bu örneklerde metamorfozun çeşitleri, gerçekleşme şekli, metamorfozun nedenleri, kimler tarafından gerçekleştirildiği, metamorfoz süreci ve metamorfozun sonuçları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte metamorfoz konusunun daha iyi anlaşılması için Eski Uygur Türkçesine ait Budist eserlerde yer alan *beden* kavramı üzerinde durulmuş, Eski Uygurların reenkarnasyon anlayışı ile ilgili bilgiler de verilmiştir. Çalışmada, dil açıklamalarına da yer verilmiş olup bu açıklamalar dipnotlarda ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde yer alan metamorfoz ile ilgili kelime, kalıp ve kullanımların her biri dipnotlarda açıklanmıştır.

İşaretler

- > Eskiden yeniye değişmeyi gösterir.
- Fiil tabanına gelen ek.
- () İmla gereği yazılmayan ünlüleri gösterir.
- (?) Şüphe belirtir.
- * Kelime etimolojisinde tahmini biçimi gösterir.
- .. Eserin aslında var

::	Eserin aslında var
?	Karşılığının belirlenemediğini gösterir.
[]	Düşmüş kısımlardaki onarımları gösterir.
[...]	Düşmüş kısımları gösterir.
{ }	Mükerrer veya fazla yazılmış unsurları gösterir.
~	Nöbetleşmeyi gösterir.
+	isim tabanına gelen ek.
< >	Eksik yazılmış unsurları gösterir.
<	Kelimenin kaynağını gösterir.
=	Kelimenin Uygurca ya da başka dildeki karşılığını gösterir.
...	Ana metinden alınmayan yerleri gösterir

Kısaltmalar

bkz.	bakınız
c.	cilt
Çev.	çeviren
Çin.	Çince
ET.	Eski Türkçe
Gr.	Grekçe
Pali.	Palice
Haz.	Hazırlayan
Moğ.	Moğolca
s.	sayfa
Skr.	Sanskritçe
Soğ.	Soğutça
Toh. A	Toharca A
Türk.	Türkçe

Eser Kısaltmaları

AY	Altun Yaruk
BT I	Berliner Turfantexte I
BT II	Berliner Turfantexte II
BT XXI	Berliner Turfantexte XXI

BTT XXVIII	Berliner Turfantexte XXVIII
DİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DKPAMp	The Daśakarmapathaavadānamālā in Uighur from the collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences.
Edg.	Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. c. 2
ETŞ	Eski Türk Şiiri
G.	Chinese-English Dictionary
MW	Sanskrit-English Dictionary
OTWF	Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon. Vol. I, II
SH	A Dictionary of Chinese Buddhist Terms
TS	Türkçe Sözlük
TSD	VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Söz Dağarcığı
TT III	Türkische Turfan-Texte III
TT V	Türkische Turfan-Texte V
TT X	Türkische Turfan-Texte X
U II	Uigurica, II
U IV	Uigurica, IV
UW	Uigurisches Wörterbuch

KAYNAKLAR

- A. Giles, Herbert, Chinese-English Dictionary, Shanghai, China, London, 1912.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1965.
- Aslan, Namık, “Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine”, *Millî Folklor*, 2004, Yıl 16, Sayı 64, s. 37-43.
- Ayazlı, Özlem, “Mahāyāna Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler”, *Turkish Studies- International Peridical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*, Sayı 6/1, Kış 2011, s. 635-641.
- Bang W., Gabain A. Von, *Türkische Turfan-Texte III*, SPAW, 1930.
- Bang W., Gabain A. Von, *Türkische Turfan-Texte V*, SPAW, 1931.
- Barutçu, F. Sema, *Uygurca Sadāprarudita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikayesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1987.
- Boratav, Pertev Naili, *100 soruda Türk Folkloru, (İnanışlar. Töre ve törenler. Oyunlar)*, Gerçek yayınevi, İstanbul, 1973.
- Clauson, Gerard, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford Üniversitesi yayınları. Oxford, 1972.
- Demirci, Kürşat, “Hulûl”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 340-341.
- Edgerton, Franklin, *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*. c. 2, Motilal Banarsidass, Delhi, 1977.
- Elmalı, Murat, *Daśakarmapathaavadānamālā. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2009.
- Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*. 2 cilt. Yayımlayan Otto Harrassowitz, Turcologica Bd. 7. Wiesbaden, 1991.
- Gabain, A. Von, *Türkische Turfan-Texte X*, APAW, 1959.
- Gabain, A. Von, *Alttürkische Grammatik*. Wiesbaden 1950 // Türkçe çevirisi: Mehmet Akalın: *Eski Türkçenin Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Hazai, Georg, Zieme Peter, *Fragmente der uigurischen Version des “Jin’gangjing mit den Gāthās des Meister Fu”-Berliner Turfantexte I*, Akademie-Verlag, Berlin, 1971.

- Karol, Sevinç, Suludere, Zekiye, Ayvalı, Cevat, *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1998.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin*. TDK yayınları, Ankara, 1994.
- Kaya, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ, Ankara, 2007.
- Kaya, Korhan, *Sanskrit-Türkçe Sözlük*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- Müller, F.W.K, *Uigurica, II*, APAW, Berlin, 1910.
- Müller, F.W.K., Gabain, A. Von, *Uigurica, IV*, SPAW, Berlin, 1931.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Ölmez, Mehmet, *Altun Yaruk. III. Kitap (=5. Bölüm). (Suvarnaphâsûtra)*. Türk Dilleri Araştırma Dizisi, Ankara, 1991.
- Ölmez, Mehmet, Röhrborn Klaus, *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2001.
- Önay, Yılmaz, “Şekil Değiştirme Motifi Üzerine Kurulan Van Efsanelerinde Şekil Değiştirme Sebepleri”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2003, Sayı 5, s. 27-63.
- Paçacıoğlu, Burhan: *VIII-XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Söz Dağarcığı*, Ankara, 2006.
- Röhrborn, Klaus, *Eine uigurische Totenmesse-Berliner Turfantexte II*, Akademie Verlag, Berlin, 1971.
- Röhrborn, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lieferung 1-6*, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1977-1998.
- Ruben, Walter, Haz. Lütfü Bozkurt, *Eski Metinlere Göre Budizm*, Okyanus yayınları, İstanbul, 2004.
- Sertkaya, Osman Fikri, “Mongolian words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten- 1987*, Ankara, 1992, s. 265-280.
- Shimin Geng, Klimkeit Hans-Joachim, *Das Zusammentreffen Mit Maitreya*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1988.

- Shogaito Masahiro, Tugusheva Lilia, Fujishiro Setsu, *The Daśakarmapathaavadānamālā in Uighur from the collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies Russian Academy of Sciences*. Kyoto, 1998.
- Smith, Jo Durden, (Çev. Tolga Bakanay), *Budizm Gizli Öğretisi*, Sınır Ötesi yayınları, İstanbul, 2006.
- Soothill, William Edward, Hodous Lewis, *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms*, Ch'eng Wen Publishing Company, Taipei, 1975.
- Şen, Serkan, *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2002.
- Şen, Serkan, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Samsun, 2010.
- Tekin, Şinasi, *Maytrisimit-Burkancılığın Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*, Erzurum Atatürk Üniversitesi yayınları, Ankara, 1976.
- Tekin, Şinasi, *Kuanşi im Pusar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Williams, Sir Monier, *Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford, 1964.
- Wilkens, Jens, *Die Körper Des Buddha (Trikāya)-Berliner Turfantexte XXI*, Brepols, Turnhout, Belgium, 2001.
- Yakup, Abdurishid, *Prajñāpāramitā Literature in Old Uyghur-Berliner Turfantexte XXVIII*, Brepols, Turnhout, Belgium, 2010.
- Yitik, Ali İhsan, "Tenāsüh", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 441-446.